

Východiská a zásady spracovania slovníka

1. Všeobecná charakteristika slovníka

1.1. Typ a cieľ slovníka

Cieľom Slovníka súčasného slovenského jazyka (SSSJ) je predstaviť vo výkladovom slovníku národného jazyka veľkého typu bohatstvo slovnej zásoby súčasného slovenského jazyka v širokom, reprezentatívnom výbere, v komplexnosti, s výstižnými výkladmi významu lexikálnych jednotiek, s relevantnými gramatickými údajmi a so zachytením funkčného a štylistického rozvrstvenia.

Ako veľký typ všeobecného výkladového slovníka je SSSJ vo väčšej miere určený používateľom slovenčiny s vyšším vzdelaním, profesionálnym používateľom spisovnej slovenčiny (učiteľom, novinárom, spisovateľom, prekladateľom), vedcom z humanitných aj iných odborov, odbornej lingvistickej verejnosti, ale aj všetkým tým, ktorí majú hlbší záujem o slovenčinu ako materinský jazyk alebo o slovenčinu ako cudzí či druhý jazyk.

Plánovaný rozsah SSSJ je približne 200 000 slov spracovaných so štruktúrovanou významovou stavbou heslových statí. Zo zamýšľaných ôsmich zväzkov slovníka prvý zväzok (heslá písmen A – G), ktorý predkladáme verejnosti, obsahuje 24 331 heslových statí a spolu 30 293 hesiel.

SSSJ zachytáva súčasný jazyk v rozpätí približne päťdesiatich rokov. Je to v súlade s relatívne všeobecne prijímaným chápaním pojmu súčasný spisovný slovenský jazyk v rámci periodizácie dejín spisovného jazyka. Rešpektuje sa fakt, že od 40. rokov 20. storočia sa výrazne prehĺbila funkčná diferenciácia slovenčiny. Z primárnych jazykových zdrojov sa pri spracúvaní slovníka berú do úvahy texty umeleckej literatúry tých autorov, ktorých dielo patrí dominantne do obdobia po druhej svetovej vojne. Päťdesiatročné obdobie je v istej súvzťažnosti s rokom 1955, časovým medzníkom, ktorý si pre spracúvanie textov stanovil Slovenský národný korpus. Táto časová hranica súvisí okrem iného aj s reformou slovenského pravopisu v roku 1953. Zachytiť celé vymedzené obdobie sa pokladá za potrebné preto, aby v princípe synchronný opis súčasného jazyka mal istú časovú hĺbku, aby odrážal aj diachrónnu dynamiku slovenčiny.

Ambíciou autorského kolektívu je, aby SSSJ plnil vedecko-poznávaci, informačný, normatívny, národnoreprezentatívny aj kulturologickú funkciu.

1.2. Materiálová základňa

SSSJ sa spracúva na základe primárnych a sekundárnych jazykových zdrojov. Z primárnych zdrojov sú to textové excerpty z tradičnej lístkovej lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, Slovenský národný korpus (SNK), slovenské internetové stránky. SNK sa v čase koncipovania tohto zväzku slovníka rozrástol na 300 miliónov textových slov (tokenov) a sústavne sa dopĺňa o ďalšie (nové i staršie) texty, aby vyhovel náročnému kritériu typovej a žánrovej vyváženosti. Citácie sa čerpajú z lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra a z textov uložených v SNK. Ako referenčný jazykový zdroj slúžia aj texty prekladovej literatúry, ale citátové doklady sa uvádzajú iba z pôvodnej slovenskej tvorby vrátane publicistiky. Zo sekundárnych zdrojov sa SSSJ opiera o všetky lexikografické diela vytvorené na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, o publikačné výstupy jazykovej poradne, o slovníky cudzích slov, terminologické slovníky a odbornopopularizačné príručky rozličného druhu. Významným informačným zdrojom bola pre autorov Encyclopaedia Beliana.

1.3. Výber lexikálnych jednotiek a ich významov

V SSSJ sa kladie dôraz na lexikálny štandard. Zachytávajú sa slová a slovné spojenia, ktoré sú zvyčajné, uzualizované pri vyjadrovaní v príslušnej komunikačnej sfére. Takéto vyjadrenia sa pri-

merane dokumentujú typickými voľnými spojeniami bez autorských citácií. Jadro slovnej zásoby tvoria základné neutrálne slová, ale aj rozličným spôsobom príznakové lexikálne jednotky. Z príznakových jednotiek sa výstižné, svieže použitia slov dokladajú aj citáciami z beletristických diel.

V obmedzenom rozsahu slovník zachytáva zastarané a zastarávajúce slová. Kritériom zastaranosti z hľadiska súčasného úzu je spravidla výskyt v jazyku staršej generácie. V beletrii výskyt zastaraných slov súvisí s ich používaním ako charakterizačného prostriedku postáv, dodávajúceho príslušnému textu v rámci istého žánru dobovú patinu. Iba zriedkavo sa v slovníku uvádzajú archaické slová.

Limitovane slovník zachytáva slová, ktorých používanie je na Slovensku obmedzené teritoriálne. Tieto slová, hodnotené ako regionalizmy, často prenikli vďaka folklóru a literatúre do jazykového povedomia širšieho okruhu používateľov slovenčiny.

V istom výbere slovník zachytáva aj slová z nespisovnej lexiky, ktoré sa hodnotia ako slangové alebo subštandardné. Kritériom zaradenia týchto slov do slovníka je ich relatívne vysoký výskyt v bežných hovorených prejavoch. Nesprávne výrazy sa v slovníku uvádzajú v podobe osobitných hesiel odkazujúcich na správny výraz. Funkciu prispieť k zvyšovaniu jazykovej kultúry používateľov slovenčiny slovník plní aj odporúčaním vhodnejšieho pomenovania pri danom heslovom slove (pomocou výrazu vhodnejšie).

V SSSJ je pomerne bohato zastúpená všeobecnovedná lexika a terminológia jednotlivých vedných, technických a iných odborov. Kritériom zaradenia termínu do slovníka je predovšetkým rozšírenosť daného termínu aj za hranicami odboru, o čom svedčí okrem iného výskyt v rozličných typoch textov: v stredoškolských učebniciach, v populárno-náučných publikáciách, v Slovenskom národnom korpuse a na internetových stránkach. Pri výbere termínov do tohto všeobecného výkladového slovníka sa autori usilovali brať ohľad na základnú civilizačnú tendenciu súčasnosti, na pribúdanie termínov do informačnej výbavy človeka dnešnej spoločnosti.

Do slovníka sa nezaraďujú okazionalizmy, príležitostné slová utvorené individuálne spravidla na jedno konkrétne použitie podmienené kontextom. Slová z oblasti tzv. potenciálnych slov, medzi nimi slová dotvárané v rámci otvorených slovotvorných radov, napr. zložené slová s druhou časťou *-fília, -fóbia*, sa v slovníku spracúvajú podľa toho, aká je ich frekvencia.

Vlastné mená sa v slovníku zachytávajú podľa osobitých zásad. Samostatnú prílohu tvoria Názvy obcí (sídel) na Slovensku. Pri každom názve obce je prihniezdované obyvateľské meno v mužskom a ženskom rode a príslušné prídavné meno. Zásady lokalizácie obcí sú uvedené v úvode prílohy. Vo vlastnom texte slovníka sa uvádzajú názvy území a štátov sveta, hlavné mestá štátov a niektoré iné významné mestá. Pri nich sú uvedené príslušné obyvateľské mená. Prídavné mená sa uvádzajú na mieste, na ktoré patria podľa abecedného radenia. V slovníku sa v úzkom výbere spracúvajú aj názvy geografických objektov, ako sú rieky, pohoria, moria, jazerá a pod.

V slovníku sa uvádzajú aj rodné (krstné) mená. Podkladom pre autorský kolektív bola publikácia Vyberte si meno pre svoje dieťa autorov M. Majtána a M. Považaja. Obmedzuje sa uvádzanie veľmi exotických, na Slovensku nepoužívaných mien. V limitovanom rozsahu sa uvádzajú domáce (hypokoristické) a deminutívne podoby mena.

Okrem typických slov a viacslovných jednotiek sa v slovníku výberovo uvádzajú aj výrazy, ktoré – hoci majú nezanedbateľnú frekvenciu – sa pre svoju formálnu podobu neintegrovali do gramatického systému slovenčiny a používajú sa ako citátové prvky reči a textu. Rozoznávajú sa dva typy týchto lexikálnych jednotiek. Pomenovaním citátový výraz sa označuje cudzojazyčné spojenie spravidla latinského alebo francúzskeho pôvodu, napr. **ad fontes, en bloc**; jednoslovné cudzojazyčné citátové prvky majú na mieste slovného druhu uvedené označenie citátové slovo, napr. **amicce, ecce**.

Skratky (skr.) sa v slovníku uvádzajú len v obmedzenom množstve. Sú to známe skratky štátov a štátnych zoskupení, tituly, skratky viacslovných vlastných mien a združených pomenovaní.

Značky (zn.) ako presne definované grafické symboly sa uvádzajú v tomto výbere: značky chemických prvkov, značky jednotiek fyzikálnych veličín, značky jednotiek miery, medzinárodné poznávacie značky motorových vozidiel európskych štátov.

Medzi jednotky, ktoré nemajú povahu slova, patria dva druhy morfém: prefixoidy a sufixoidy. V slovníku sa uvádzajú v limitovanom výbere. Označením prefixoid sa charakterizujú prevzaté segmenty slov, napr. **auto-**, **bio-**, **eko-**, ktoré spája ich frekvencia a systematizačná funkcia a ktoré sú funkčne blízke prefixom (predponám). Označením sufixoid sa charakterizujú prevzaté segmenty slov, napr. **-fil**, **-fób**, **-grafia**, funkčne blízke sufixom (príponám). Pomenovania prefixoid a sufixoid prispôsobené praktickým zreteľom diela sa vzťahujú na súbor segmentov, ktoré z hľadiska morfématiky môžu predstavovať rozličné typy morfém.

2. Stavba hesla

Heslová stať opisuje v štruktúrovanej podobe výrazové (formálne) a významové parametre heslového slova. Heslo sa začína záhlavím obsahujúcim heslové slovo a údaje vzťahujúce sa na jeho formálnu stránku. V slovách cudzieho pôvodu, v odôvodnených prípadoch aj v domácich slovách, sa za heslovým slovom uvádza výslovnosť ako parameter, ktorý úzko súvisí s grafickou podobou slova. Za výslovnosťou nasledujú tvaroslovné údaje – koncovky naznačujúce typ skloňovania, časovania a prítomnosť kategórie stupňovania. Za tvaroslovnými údajmi nasleduje bezprostredne s nimi súvisiaca slovnodruhovú charakteristika. Na konci záhlavia je v prípade prevzatého slova údaj o jeho pôvode. Za údajmi v záhlaví nasleduje zóna heslovej state (nie je typograficky osobitne odlišená) opisujúca také vlastnosti slova, ako je prítomnosť citovo hodnotiacich príznakov v jeho význame, štýlová a normatívna určenosť, prípadne zaradenosť do niektorého z vedných alebo technických odborov. Za údajmi gramatického a štylistického charakteru vytlačenými menším typom písma sa uvádza obyčajným typom písma opis významu slova – výklad. Výklad ako ústredná časť heslovej state je oddelený od ostatných údajov grafickou značkou ▶. Za výkladom sa uvádzajú dokladové spojenia a vety (exemplifikácia), ktoré ilustrujú a konkretizujú význam heslového slova. Na konci dokladovej časti sa za značkou □ uvádzajú viacslovné pomenovania a ustálené formuly. Za nimi sa za značkou ◼ uvádza frazeológia – frazémy a parémie, ktoré sú v prípade viacvýznamového hesla umiestnené za posledným významom. Lexikálne jednotky odvodené od heslového slova a pričlenené (prihniezdované) k jeho heslovej stati sa uvádzajú za prípadnou frazeológiou alebo za parémiami. V heslovej stati základného slova sú typograficky odčlenené osobitnou značkou ▣. Za odvodeninami sa uvádzajú a vykladajú sekundárne predložky, viacčlenné príslovky s odkazom na jednoslovnú podobu a napokon samotné odkazy na iné heslá, napr. dok. ↗, prechýlené ↘, zdrob. ↙.

Uvedená schéma predstavuje potenciálny (maximálny) variant heslovej state so všetkými parametrami. Výskyt jednotlivých parametrov varíruje od hesla k heslu a vo väčšine hesiel sa realizujú len niektoré z naznačených možností.

V nasledujúcich častiach sa podrobnejšie osvetľujú jednotlivé parametre slova tvoriace štruktúrne prvky heslovej state.

3. Heslové slovo

Heslové slovo stojí na začiatku heslovej state a je vysádzané farebne tučným typom písma. Uvádza sa v základnom pomenúvacom tvare. Takýmto spôsobom sa uvádzajú všetky ďalšie heslové slová, ktoré sa združujú (hniezdujú) v jednej heslovej stati. Heslové slovo, ktoré má za posledným písmenom uvedený horný číselný index, je homonymom iného slova.

Špeciálnymi druhmi heslových slov sú skratky a značky. Ich formálna podoba a zástupná funkcia určujú redukovanú stavbu ich hesla. V slovníku sa uvádzajú dva druhy skratiek:

1. Vlastné skratky utvorené zo začiatočného písmena alebo z prvých písmen slova, za ktorými sa spravidla dáva bodka, napr. **čl.** skr. článok, oddiel textu istého typu, obyč. zákona; **gen.** skr. generál; **fa²** skr. **1.** firma **2.** faktúra. Okrem skratiek slov sa uvádzajú aj skratky ustálených spojení, napr. **a. a.** skr. (lat.) admin. ad acta; **a. s.** skr. akciová spoločnosť; **a pod., ap.** skr. a podobne; **atď.** skr. a tak ďalej.

2. Iniciálové skratky (akronymá) utvorené z veľkých začiatočných písmen slov viacslovného pomenovania, ktoré sú do skratky spravidla združené bez bodky, napr. **CD, ČLR.** Výnimky sú zriedkavé a týkajú sa spravidla skratiek latinských spojení, napr. **A. D.** skr. (lat. *anno Domini*) označenie letopočtu po narodení Krista, v roku nášho letopočtu, n. l.

Ak je heslovým slovom značka, uvádza sa pri nej len plné pomenovanie označeného objektu alebo pojmu, bez jeho výkladu, napr. **ac** zn. aker; **Fe** zn. chem. železo ferrum; **GHz** zn. fyz. gigahertz. Značka je uvedená aj na konci výkladu heslového (neznačkového) slova: **ampér...** fyz. základná jednotka elektrického prúdu v sústave SI, zn. A.

Heslom môže byť nielen slovo, ale aj viacslovné spojenie a afixoid (sufixoid a prefixoid). Ako spojenia so statusom heslového slova sa v slovníku uvádzajú predovšetkým cudzojazyčné spojenia označené ako citátové výrazy, napr. **ad hoc, en gros.** Zriedkavo sa heslovým slovom môžu stať iné typy viacčlenných pomenovaní, napr. **Čierna Hora** (názov štátu), **bungee jumping** (názov športovej aktivity).

Dva druhy viacslovných výrazov sa uvádzajú ako heslá pridružené k inej heslovej stati: sekundárne predložky typu **s cieľom, v dôsledku** a príslovky typu **do biela, na bielo** (bližšie v časti Hniezdovanie, 12.).

Dvojslovné a viacslovné spojky, častice a citoslovčia nemajú vlastné heslové state a sú uvedené v osobitných významoch heslových statí tých spojok, častíc a citoslovciac, z ktorých sú zložené.

Dvojčlenné a viacčlenné spojky (zložené spojky stojace pred dvoma alebo viacerými súvzťažnými vetnými členmi alebo vetami) sa takisto spracúvajú v každom príslušnom hesle osobitne. Viacčlenné číslovky, napr. *dva a pol*, nemajú vlastné heslové state, ale spravidla sú uvedené v heslovej stati tých čísloviek, ktoré tvoria ich prvú zložku. Číslovky typu **dva razy, druhý raz** sú uvedené ako varianty čísloviek typu **dvakrát, druhýkrát.**

Prefixoidy a sufixoidy ako začiatočné a koncové segmenty slov sa uvádzajú so spojovníkom na konci alebo začiatku svojho grafického reťazca, napr. **agro-, bio-, eko-, -filia, -grafia.**

Ak je grafická podoba heslového slova variantná, uvádzajú sa všetky relevantné varianty na začiatku heslovej state.

Poznámka: Na ilustráciu jednotlivých javov sa v ďalšom texte uvádzajú len relevantné fragmenty hesiel. Prírodné pokračovanie skutočných heslových statí sa osobitne nevyznačuje. Tri bodky na signalizáciu chýbajúcej informácie sa používajú vtedy, ak sa prerušovane uvádzajú viaceré fragmenty jedného hesla.

3.1. Varianty heslového slova

Varianty sú významovo totožné slová, ktoré sa medzi sebou líšia niektorými prvkami formálnej (výrazovej) štruktúry. V SSSJ sa v rámci jedného hesla zachytávajú varianty v značnom rozsahu.

Ak má heslové slovo hláskovú, tvarovú alebo pravopisnú variantnú podobu s rovnakým funkčným alebo štylistickým príznakom (rovnocenné varianty), obidva (všetky) varianty sú spracované v jednej heslovej stati a oddelené čiarkou, napr. **askét** -ta pl. N -ti, **askéta** -tu pl. N -ti/-tovia m.; **ceruza** -zy cerúz, **ceruzka** -ky -ziek ž.; **bezodný, bezdný** -ná -né prid.; **darebne, darobne** 2. st. -nejšie prísl. expr.; **bársкто, bárкто** -koho -komu -koho -kom -kým zám. neurčité substantívne hovor.; **blysnúť sa** -sne sa -snú sa -sní sa! -sol sa -sla sa -snúc sa -snutie sa, **blysknúť sa** -kne sa -knú sa -kní sa! -kol sa -kla sa -knúc sa -knutie sa dok.

Upravuje sa písanie a vyslovovanie substantívnych a adjektívnych prípon -ar/-ár, -areň/-áreň, -arský/-ársky po slabike s dlhou samohláskou alebo s dvojháskou. V týchto prípadoch sa pripúš-

ťajú varianty, z ktorých prvý sleduje pôsobenie tzv. rytmického krátenia v slovenčine, kým druhý variant vzniká v živom jazyku pod tlakom iných rovín (najmä slovotvornej) na zvukovú štruktúru slovenčiny, napr. **áčkar**, **áčkár** -ra pl. N -ri m. hovor.; **áčkarka** -ky -riek, **áčkárka** -ky -rok ž.; **čučoriedkar**, **čučoriedkár** -ra pl. N -ri m. hovor.; **čučoriedkarka** -ky -riek, **čučoriedkárka** -ky -rok ž.; **frézareň** -rne pl. G -rní D -rniam L -rniach, **frézareň** -rne pl. G -rní D -rňam L -rňach ž.; **bábkarský** -ká -ké, **bábkarsky** -ka -ke príd.; **dial'karský** -ká -ké, **dial'karsky** -ka -ke príd. Obidva varianty sú rovnocenné.

Pri nerovnocenných variantoch (z hľadiska časovej dimenzie, frekvencie, funkcie) je variant na druhom mieste označený príslušným kvalifikátorom, napr. **dopnúť**, zastaráv. **dopäť** -pne -pnú -pni! -pol/-päl -pla -pnúc -pnutý -pnutie dok.; **gala**¹ neskl. s., zastar. **gála**¹ gály ž.; **dužina** -ny dužín, zried. **dužnina** -ny -nín ž.; **abilympionik**, neofic. **abiolympionik** [-n-] -ka pl. N -ici G -kov m. Dôsledne sa uvádzajú pravopisné varianty prísloviak písané spolu aj oddelene, pričom na prvom mieste sa vždy uvádza podoba písaná spolu, napr. **dobronzova**, pís. i **do bronzova** prísl. Podobne sa postupuje aj pri niektorých variantných podobách zámen, citosloviac, častíc, napr. **čojaviemkde**, pís. i **čojaviem kde** zám. neurčité príslovkové hovor.; **ahhaj**, **achhaj**, pís. i **ah jaj**, **ach jaj** cit.; **ešteže**, pís. i **ešte že** čast. Mnohé cudzojazyčné viacslovné výrazy sa spravidla adaptujú a stávajú sa jednoslovným variantom k ich pôvodnej podobe, napr.: **artprotis** -su pl. N -sy, **art protis** [-t-] *art protisu* pl. N *art protisy* m. <fr.> výtvar.; **bluebeat**, **blue beat** [blú bít] -tu m. <angl.> hud.; **belkanto**, **bel canto** [ka-] -ta s. <tal.>.

V samostatných heslách sa spracúvajú variantné tvary, ktoré sa odlišujú štylistickými alebo funkčnými príznakmi, napr. **bremä** -mena -mien s. poet., arch.; **bremeno** -na -mien s.; **dnes** prísl.; **dneska** prísl. hovor.

Ako samostatné heslá sú spracované aj nesklonné a sklonné podoby adjektív, napr. **bordó** neskl. príd.; **bordový** -vá -vé príd.; **fér** neskl. príd.; **férový** -vá -vé príd.

Slovotvorné varianty, rovnakokoreňové deriváty, sa v zásade spracúvajú v samostatných heslách (ich významová štruktúra často nie je totožná). Navzájom sa usúvzťažujú ako synonymá alebo podporné synonymá, napr. **exkluzivita** -ty -vít ž.; **exkluzívnosť** -ti -tí ž. Niektoré slovotvorné synonymné lexikálne jednotky sa spracúvajú v jednom hesle, ak sa líšia len na základe aktívneho a pasívneho používania, prípadne podľa frekvencie, a sú abecedne tesne za sebou alebo veľmi blízko seba. Takto sú spracované niektoré obyvateľské mená, napr. **Abesínčan** -na pl. N -nia, **Abesínec** -nca pl. N -ncí m.; **Elamčan** -na pl. N -nia, **Elamec** -mca pl. N *Elamci* m.; pomenovania prívržencov smerov, hnutí, napr. **byronista** [bajron-] -tu pl. N -ti, **byronovec** [bajron-] -vca pl. N -vci m.; **garibaldiovec** [-d-] -vca pl. N -vci, **garibaldista** [-d-] -tu pl. N -ti m.; **cistercián** [-t-] -na pl. N -ni, **cistercita** [-t-] -tu pl. N -ti m.; názvy historických území, napr. **Asýria** -ie ž., **Asýrsko** -ka s.; hromadné substantíva označujúce porast, napr. **agácina**, **agátina** -ny ž. hromad.; slovotvorné adjektíva s totožnou významovou štruktúrou a rovnakou spájatelnosťou, napr. **bezpilotný** -ná -né, **bezpilotový** -vá -vé príd.; **erotogénny**, **erogénny** -na -ne príd.; deminutívne adjektíva a príslovky, napr. **červenučký**, **červenušký**, **červenunký** -ká -ké príd. expr.; **drobučko**, **drobulinko**, **drobunko**, **drobuško** prísl. expr.

Ak sú varianty od seba abecedne vzdialené viac ako v rozsahu troch hesiel, uvádza sa odkazové heslo.

Varianty pri prevzatých slovách sa spracúvajú v závislosti od stupňa ich zdomácnenia, resp. zdomácnovania. Ak je ustálená už len domáca podoba, pôvodná podoba sa neuvádza, napr. **džem**, **džús**, **gril**. Pri rovnocennom fungovaní zdomácnenej i pôvodnej podoby existujú viaceré možnosti: a) na prvom mieste sa uvádza frekventovanejšia a odporúčaná domáca podoba, napr. **bajtový**, **bytový**² [bajt-] -vá -vé príd.; **damping**, **dumping** [da-] -gu m. <angl.>; **džezbend**, **jazzband** [džezbend] -du pl. N -dy I -dmi m. <angl.>; **gej**¹ *geja* pl. N *gejovia*, **gay**¹ [gej i gaj] *gaya* pl. N *gayovia* m. <angl.>; b) na prvom mieste sa uvádza pôvodná (originálna) podoba, ktorá je výrazne frekventovanejšia, napr. **booklet** [bu-], **buklet** -tu pl. N -ty m. <angl.>; **cinzano** [čindzáno i činzáno], **činzáno** -na -zán s. <VM>; **evergreen** [evgrín], **evergrín** -nu pl. N -ny m. <angl. „večne zelený, svieži“>.

Ak proces zdomácnovania prevzatého slova pokročil a pôvodná pravopisná podoba už nie je frekventovaná, resp. sa používa v užšom rozsahu, v záhlaví sa uvádza farebne len domáca podoba, napr. **bos** *bosa* pl. N *bosovia* m., pôv. pís. **boss** (angl. < hol.); **butik** [-t-] -*ku* pl. N -*ky* m., pôv. pís. **boutique** (fr. < gr.); **dílerský** [d-] -*ká* -*ké* príd., pôv. pís. **dealerský**; **džentlmen** -*na* pl. N -*ni* m., pôv. pís. **gentleman** (angl.).

4. Výslovnosť

Informácia o výslovnosti sa uvádza pri tých cudzích slovách, pri ktorých sa písaná podoba nezhoduje s výslovnosťou. V ostatných prípadoch sa výslovnosť zaznačuje vtedy, keď rozdiel medzi písanou a ústnou podobou slova vybočuje z rámca bežných korešpondencií výslovnosti a pravopisu, ako aj v tých prípadoch, pri ktorých sa v praxi robia chyby. Výslovnosť sa píše v hranatých zátvorkách hneď za heslovým slovom.

Prepis výslovnosti môže mať podobu plného znenia, napr. **fleuret** [flöret], čiastočného znenia, napr. **evanjelizovať** [evaňie-], jednej konkrétnej hlásky, napr. **diéta** [d-], dvoch hlások, napr. **antipatia** [-t-t-] alebo viacerých hlások, napr. **antidiabetikum** [-t-d-t-]. V cudzích slovách sa dôsledne označuje tvrdá výslovnosť spoluhlások *d*, *t*, *n*, keď po nich nasleduje *e*, *é*, *i*, *í*, napr. **dekan** [d-], **belvédér** [-d-], **forte** [-t-], **apetít** [-t-], **fitnes** [-n-], **benígný** [-n-].

Mäkká výslovnosť sa uvádza pri niektorých cudzích slovách, napr. **dekabrista** [d'-], **bagatelizovať** [-t- i -t'-], ako aj pri tých domácich, resp. zdomácnených slovách, kde dochádza k chybnej výslovnosti, napr. **doredikati sa** [-d'-].

Výslovnosť niektorých viacslovných heslových spojení sa uvádza splyvavo, napr. **en face** [anfas], v dlhších spojeniach oddelene, napr. **corpus delicti** [korpus delikti].

Pri zdvojených spoluhláskach (geminátach) sa zaznačuje ich zjednodušená výslovnosť, napr. **ajatolláh** [-l-], **Andorra** [-r-], zriedkavo sa zachováva ako variantná aj výslovnosť zdvojených spoluhlások, napr. **capriccio** [kapriččo i kapričo]. V niektorých prípadoch sa zaznamenáva variantná výslovnosť, napr. **gambler** [i ge-], **eidam** [ajdam zried. i ejdam].

Výslovnosť skratiek sa uvádza vtedy, keď skratka funguje vo vete ako plnohodnotné slovo, napr. **DPH** [dé pé há], **DVD** [dé vé dé]. Výslovnosť sa neuvádza pri skratkách, pri ktorých nedochádza k písmenkovej výslovnosti, napr. **ČK** Červený kríž, **GB** gigabajt, ako ani pri skratkách, ktoré majú podobu slova, napr. **Alt** kláves na počítači, **DOS** diskový operačný systém.

V potrebných prípadoch sa uvádza aj dvojslabičná výslovnosť, napr. **aerobik** [a-er-], **aerosól** [a-er-].

Niektoré výslovnostné podoby sa uvádzajú ako odkazové heslo, napr. [džaul] ↗ **joule**.

Informácia o výslovnosti sa neuvádza pri prihniedzovaných slovách. Platí pre ne výslovnosť uvedená pri heslovom slove v záhlaví heslovej state.

5. Pôvod

V relevantných prípadoch (prevzatia z cudzích jazykov, výrazy vzniknuté z vlastných mien, umelo utvorené výrazy) sa za gramatickou charakteristikou heslového výrazu uvádza v lomenných zátvorkách informácia o jeho pôvode. Tento údaj znamená, že slovo bolo prevzaté z príslušného cudzieho jazyka, napr. **banovať**... (maď.), **faktor**... (lat.). Značka < označuje sprostredkované prevzatie, napr. **centrum**... (lat. < gr.), t. j. pôvodom grécke slovo bolo do slovenčiny prevzaté latiniským prostredníctvom. Značka ~ signalizuje, že slovo pochádza z jazyka, ktorý si ho vytvoril na základe výrazu prevzatého z iného jazyka, napr. **faktoring**... (angl. ~ lat.).

Pri zložených, resp. predponových slovách sa uvádza viac údajov o pôvode len v tých prípadoch, ak jednotlivé časti slov pochádzajú z rôznych jazykov, napr. **antifašizmus**... (gr. + tal.). Pri slovách tohto typu, ktorých časti tvoria samostatné heslá, sa informácia o pôvode uvádza v zjed-

nodušenej forme, napr. **cukor**... (nem. < tal. < arab. < ind.), ale v zloženíne **aminocukor** pre prehľadnosť iba (gr. + nem.).

Označenie (VM) znamená, že ide o výraz vzniknutý z vlastného mena (t. j. z osobného mena, zemepisného názvu a pod.); na konci výkladovej definície sa vysvetľuje, podľa čoho pomenovanie vzniklo, napr. **bedeker**... (VM)... (podľa nemeckého vydavateľa K. Baedekera). Umelé slovo sa označuje ako (U), napr. **euro**... (U).

Informácia o pôvode sa neuvádza pri odvodeninách, ktorých pôvod je zrejmy z výkladu ich významu, napr. **futurista** -tu pl. N -ti m. stúpenec futurizmu... (bez údajov o pôvode); **futurizmus** -mu m. (tal.) umelecký smer na začiatku 20. stor.

6. Slovnodruhovú a gramatickú charakteristiku

Vedeckým a normatívnym východiskom pri uvádzaní slovnodruhových a tvaroslovných údajov bola akademická Morfológia slovenského jazyka (1966). Okrem toho autorský kolektív čerpal novšie poznatky o morfológických údajoch a morfológickej norme z Dynamiky slovenskej morfológie L. Dvonča (1984), z početných štúdií a monografií prinášajúcich nové poznatky o gramatickom systéme slovenského jazyka a o jeho súvzťažnosti s lexikálnym systémom (Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989). Slovník nadväzuje na všetky pozitíva gramatického opisu v doterajších lexikografických dielach, ale väčšou podrobnosťou a explicitnosťou chce byť ústretový voči používateľom.

6.1. Slovnodruhovú charakteristiku

Všetky slová spracované v SSSJ majú svoju slovnodruhovú charakteristiku a pri ohybných slovách sa uvádzajú aj potrebné tvaroslovné údaje. Jednotlivé slovné druhy sa označujú takto: podstatné mená skratkou rodu m., ž., s., slovesá skratkami vidu dok. pre dokonavé slovesá a nedok. pre nedokonavé slovesá, prídavné mená skratkou príd., príslovky prísl., zámená zám., číslovky čísl., predložky predl., spojky spoj., častice čast. a citoslovčia cit.

Špecifické jazykové objekty, ktoré nemajú povahu slova, prípadne typického slova (z hľadiska slovenčiny), majú na mieste slovného druhu uvedené označenie, ktorým sa tieto objekty zvyčajne pomenávajú. Sú to citátové výrazy (citátový výraz), citátové slová (citátové slovo), skratky (skr.), značky (zn.), prefixoidy (prefixoid) a sufixoidy (sufixoid).

V mnohých slovách sa v súlade s dosiahnutou úrovňou poznania problematiky slovných druhov (oproti doterajším slovníkom) spresňuje slovnodruhovú charakteristiku v tom zmysle, že sa vymedzuje slovnodruhovú príslušnosť slova k viacerým slovným druhom – takéto prípady sa spracúvajú ako samostatné homonymné heslové slová s indexom. Alebo sa naopak určuje obmedzená platnosť niektorých výrazov, napr. **basta** iba v citoslovcových výrazoch; **beka** iba v citoslovcovom výraze; **diváky** iba vo fraz. spojení.

Novým spôsobom sa spracúvajú v slovníku zámená a číslovky (bližšie v časti Morfológická charakteristika jednotlivých slovných druhov, 6.2.1.).

Na úrovni slovného druhu prísloviak sa prehodnotilo pomenovanie vetná príslovka. Príslušné lexikálne jednotky sa hodnotia podľa významu s poukázaním na vetnú funkciu, napr. **čudo**² ako príslovka, **bieda** ako podstatné meno (s viacerými významami podmienenými jeho syntaktickým správaním).

Oproti predchádzajúcim lexikografickým opisom sa slovnodruhovo dôslednejšie vyčleňujú častice, ktoré sa významovo a syntakticky oddelili od pôvodného slovného druhu (spravidla od príslovky), napr. **absolútne**, **evidentne**, **do** (na vyjadrenie približnosti číselného výrazu), **bezpečne**, **betónovo** (používané v neformálnej komunikácii) a pod.

V heslovej stati niektorých viacvýznamových slov sa osobitne upozorňuje na prípady, keď zmena kategóriálnej zložky významu slova spôsobila jeho posun k inému slovnému druhu. Pomerne

výrazný je tento jav pri citoslovciach, ktoré sa druhotne používajú ako výraz pochopenia predchádzajúcej výpovede, dovtípenia sa jej zmyslu, prípadne sa využívajú na vyjadrenie pritakania alebo odmietnutia. Vtedy sa ich význam blíži významu častíc, napr. **aha**, **ahá**, **ach**, **bistúbohu**.

6.2. Gramatická charakteristika

Gramatická charakteristika bezprostredne súvisí so slovnodruhovou: pri všetkých ohybných slovných druhoch sa nachádzajú vybrané tvaroslovné a syntaktické údaje.

Dôslednejšie a systémovjšie sa uvádzajú tvary, ktoré sa už v minulosti objavovali v niektorých príručkách. Uvádzaním väčšieho počtu gramatických tvarov slovník poskytuje používateľom oporu v neistote pri tvorení pádov, ktoré z istých dôvodov môžu spôsobovať problémy. Pri riešení takýchto problémov sa v slovníku rešpektovala morfológická norma predstavená v súčasných normatívnych a kodifikačných príručkách v súčinnosti so závermi kodifikačnej komisie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, ktorá posudzovala okrem iného aj otázky týkajúce sa morfológickej normy.

Údaje uvedené v záhlaví za heslovým slovom sa vzťahujú na celú lexikálnu jednotku (lexému). Ak sú údaje tohto typu uvedené na začiatku niektorého z významov viacvýznamového slova (za číslom príslušného významu), značí to, že sa vzťahujú len na tento konkrétny význam, napr. **baran** -na pl. N a A -ny m. **1.** pl. A hovor. i -nov ▶ samec ovce... **2.** hovor. ▶ kožušina z barana; výrobok z nej... **3.** pl. N -ni A -nov expr. ▶ tvrdohlavý, nemotorný al. hlúpy človek (často v nadávkach).

Pri niektorých heslách sa uvádzajú údaje, napr. v prísudku, vo funkcii prísudku, vo funkcii prívlastku, v rozkazovacích vetách, ktoré sa týkajú výlučného alebo preferenčného fungovania niektorého z významov polysémického slova (zriedkavo jednovýznamového slova) v istej syntaktickej funkcii alebo v určitom komunikačnom type viet, napr. **divý** *divá divé* príd. ... **8.** v prísudku (za kým, za čím; do čoho) ▶ vášnivo, veľmi silno túžiaci: *deti sú divé za cukrom*; **bác** cit. ... **2.** vo funkcii prísudku ▶ vyjadruje rýchly al. neočakávaný pohyb; **aleže** čast. expr. **1.** vo zvolacích vetách ▶ zdôrazňuje emocionálnu hodnotu výpovede; **DVD**... **2.** vo funkcii prívlastku ▶ ktorý je typu digitálneho videodisku...: *DVD prehrávač*.

Medzi vlastnosti, ktoré dotvárajú špecifickosť významu na morfológickej rovine, patrí používanie slova iba v podobe množného alebo iba v podobe jednotného čísla. Táto vlastnosť významu sa označuje skratkami iba pl. a iba sg., napr. **baranec** -nca pl. N a A -nce A hovor. i -ncov m. ... **2.** iba pl. *barance* hovor. ▶ drobné biele obláčiky na oblohe.

6.2.1. Morfológická charakteristika jednotlivých slovných druhov

Prípony gramatických tvarov lexikálnych jednotiek patriacich k ohybným slovným druhom sa rozširujú do podoby tzv. zreteľnej koncovky. Zreteľné koncovky sa nekryjú so slovotvorným členením slova, ale sa začínajú poslednou nemennou hláskou konkrétneho tvaru heslového slova.

Pri podstatných menách sa zreteľná koncovka uplatňuje takto: **akademik** -ka pl. N -ici G -kov m.; **baletka** -ky -tiek ž.; **grobian** -na pl. N -ni. Ak by sa zreteľnou koncovkou ušetrila iba jedna hláska, uvádza sa celý tvar, napr. **elf** *elfa* pl. N *elfovia* m.

Zásada uvádzania zreteľnej koncovky sa uplatňuje aj pri prídavných menách, pri stupňovaní prísloviak a s menšími odchýlkami aj pri uvádzaní tvarov sloviak, napr. **belasý** -sá -sé 2. st. -sejší príd.; **cementovať** -tuje -tujú -tuj! -toval -tujúc -tujúci -tovaný -tovanie nedok.; **fučať** -čí -čia fuč! -čal -čiac -čiaci -čanie nedok.

Pri podstatných menách mužského rodu sa popri tvare genitívu singuláru uvádza aj tvar nominatívu plurálu. Tvary iných pádov sa uvádzajú vtedy, ak sa odlišujú od základnej prípony konkrétneho vzoru, ak dochádza k zmene v kmeni slova alebo ak sú pri ich tvorení pochybnosti. Berie sa ohľad na to, že pod vplyvom silnejšieho vzoru *chlap* viacerých typov slov patriacich podľa zakončenia k vzoru *hrdina* má v nominatíve plurálu príponu -i, nie príponu -ovia, ktorá je pre tento vzor základná, napr. **dopravca** -cu pl. N -covia m.; **fantasta** -tu pl. N -ti m.

V slovách, kde nastáva pred príponou nominatívu plurálu alternácia k/c, uvádza sa aj tvar genitívu plurálu, napr. **deviatak** -ka pl. N -aci G -kov m. Genitív plurálu sa uvádza aj vtedy, keď

dochádza v pravopise k striedaniu *l'/l, ň/n*, napr. **falšovateľ** *-ľa* pl. N *-lia* G *-lov* m.; **brucháň** *-ňa* pl. N *-ni* G *-ňov* m.

Podoba zreteľnej koncovky naznačuje, že vypadáva koncové *-us, -os* vo viacerých typoch slov cudzieho pôvodu, napr. **génium** *génia* pl. N *géniovia* m.; **generalissimus** *-ma* pl. N *-movia* m.

Slová končiace sa na *-graf, -fób, -fil* majú variantné prípony, napr. **demograf** *-fa* pl. N *-fi/-fovia* m.

Pri neživotných menách končiacich sa na *-l, -r*, ako aj v slovách, v ktorých je pohyblivá samohláska *-e-, -o-*, kde v prevzatých, ale sčasti aj v domácich slovách často vznikajú pochybnosti, sa v slovníku uvádza aj lokál singuláru, napr. **alobal** *-lu* L *-le* pl. N *-ly* m.; **federál** *-lu* L *-le/-li* pl. N *-ly* m.; **barter** *-ra* L *-ri* pl. N *-ry* m.; **debakel** *-kla/-klu* L *-kli* pl. N *-kle* m.; **bunker** *-kera/-kra* L *-keri/-kri* pl. N *-kery/-kre* m.

Pri mužských substantívach sa z tých istých dôvodov v slovníku zachytáva aj tvar inštrumentálu plurálu, napr. **asistent** *-ta* pl. N *-ti* I *-tmi* m.; **abbé** *-ého* L a I *-ém* pl. N *-éovia* G *-éov* I *-éami* m.; **fjord** *-du* pl. N *-dy* I *-dmi* m.

Pri zvieracích menách mužského rodu sa ako základné údaje uvádzajú genitív singuláru, nominatív a akuzatív plurálu, napr. **bobor** *bobra* pl. N a A *bobry* m. Pri názvoch z okruhu domácich zvierat a bežne rozšírených názvoch psov a koní sa uvádzajú ako alternatívne aj životné tvary akuzatívu množného čísla rozšírené v hovorovej reči, napr. **boxer**² *-ra* pl. N a A *-ry* A hovor. i *-rov* m.; **anglo-arab** *-ba* pl. N a A *-by* A hovor. i *-bov* m.

Pri zdobených zvieracích menách sa uvádzajú dvojtvary neživotného a životného skloňovania (životné tvary sú bežné v hovorovej reči v pomenovaniach detských hračiek, figúrok; pri personifikácii), napr. **delfinik** *-ka* pl. N *-kovia/-ky* A *-kov/-ky* m. zdrob.

Pri zvieracích hypokoristikách a deminutívach zakončených na *-o* sa okrem genitívu uvádza životný (osobný) tvar nominatívu plurálu, napr. **belko** *-ka* pl. N. *-kovia* m.; **capko** *-ka* pl. N *-kovia* m.

V slovníku sa uvádza ako alternatívny pád hovorový životný tvar akuzatívu v pomenovaniach jednotlivých značiek automobilov a nápojov, napr. **fiat** *-ta* A hovor. i *-ta* pl. N *-ty* m. ▶ automobil zn. FIAT; **bavorák** *-ka* A hovor. i *-ka* pl. N *-ky* m. (VM) hovor. **1.** ▶ nemecký osobný automobil zn. BMW... **2.** ▶ nápoj z fernetu a toniku: *objednať si, piť bavoráka*.

Pri podstatných menách ženského rodu je základnou morfológickou informáciou uvádzanie tvaroslovných prípon genitívu singuláru a genitívu plurálu, napr. **agenda** *-dy* *agend* ž.; **brzda** *-dy* *brzd* ž.; **ekoklíma** *-my* *-lím* ž., a to osobitne pri slovách, ktoré majú v genitíve plurálu dvojtvar, napr. **čerešňa** *-ne* *-šieň/-šní* ž. Genitív plurálu sa uvádza aj pri ženských rodných (krstných) menách, napr. **Adela** *-ly* *Adiel* ž.; **Alžbeta** *-ty* *-biet* ž.

Ďalšie pády, a to lokál singuláru a nominatív plurálu, sa uvádzajú pri slovách, kde pri tvorení týchto pádov vzniká váhanie, napr. **barla** *-ly* L *-le* pl. N *-ly* G *bariel* ž.; **formula** *-ly* L *-le* pl. N *-ly* G *-múl* ž.

Slová cudzieho pôvodu typu *idea*, ktoré majú pred pádovými príponami samohlásku, sa spracúvajú tak, že v singulári sa uvádzajú aj tvary datívu a lokálu a v pluráli tvary nominatívu, genitívu, datívu a lokálu, napr. **aloe** *aloy* D a L *aloe* pl. N *aloy* G *aloí* D *aloám* L *aloách* ž.

Datív a lokál plurálu sa uvádza aj v slovách, v ktorých môže byť neistota v kvantite prípon, napr. **esej** *-je* pl. G *-jí* D *-jam* L *-jach* ž.; **emócia** *-ie* pl. G *-ií* D *-iám* L *-iách* ž.

Tvory nominatívu a genitívu plurálu sa uvádzajú pri slovách s adjektívno-substantívnym skloňovaním vzoru *gazdina* a pri slovách s adjektívnym skloňovaním, napr. **gazdina** *-nej* pl. N *-né* G *-dín* ž.; **cestujúca** *-cej* pl. N *-ce* G *-cich* ž.

Pri (jednovýznamových) abstraktných menách vlastností, ktoré netvoría plurál, uvádza sa iba genitív singuláru, napr. **európskosť** *-ti* ž.

Pri podstatných menách stredného rodu je základnou morfológickou charakteristikou tvar genitívu singuláru a genitívu plurálu, napr. **cédečko** *-ka* *-čiek* s. V niektorých prípadoch sa tu nachádzajú dvojtvary v genitíve plurálu, napr. **číslo** *-la* *čísel/čísiel* s. Pri abstraktách, ktoré netvoría plurál, uvádza sa iba genitív singuláru, napr. **epigónstvo** *-va* s. Podoba genitívu singuláru naznačuje, že koncové *-um* vypadáva, napr. **etnonymum** *-nyma* *-ným* s.; **centrum** *-ra* L *-re* pl. N *-rá* G *-tier* s.

Slová patriace do vzoru *dievča* sa spracúvajú s dvojtvarmi v pluráli, napr. **baranča** -*čata* pl. N a A -*čatá/-čence* G -*čiat/-čeniec* s.

Nominatív plurálu sa uvádza na odlíšenie od toho istého tvaru iného blízkeho slova s tým istým základom, napr. **abstraktum** -*ta* pl. N -*tá* G -*rákt* s. (lat.) **1.** ▶ čo je získané abstrakciou, zo-všeobecnením; **abstrakt** -*tu* pl. N -*ty* I -*tmi* m. (angl. < lat.) ▶ stručný výťah z obsahu odborného článku.

Pri slovách so zakončením na *-ium*, pred ktorým je spoluhláska, uvádza sa genitív, datív a lokál singuláru, keď sa nimi označujú látkové mená (chemické prvky), napr. **alumínium** -*nia* D a L -*niu* s. V počítateľných menách sa uvádzajú aj plurálové tvary, napr. **grémium** -*mia* D a L -*miu* pl. N -*miá* G -*í* D -*miám* L -*miách* s.

Kvalifikátor hromadného významu (hromad.) sa uvádza v záhlaví pri jednovýznamových slovách utvorených pomocou prípony ako ukazovateľa hromadnosti, napr. **bodlačie** -*ia* s. hromad. ▶ bodliakový porast, bodliaky..., alebo sa uvádza pri jednotlivých významoch heslového slova, napr. **bučina** -*ny* -*čín* ž. **1.** hromad. ▶ bukový porast... **2.** obyč. pl. *bučiny* odb. ▶ lesné spoločenstvo s prevažou bukov... **3.** hromad. ▶ bukové drevo, bukové haluze.

V slovníku sa uvádza dvojrodovosť substantív, napr. **červotoč**, **črvotoč** -*če* -*čí* ž. i -*ča* pl. N a A -*če* m.; **dožinky** -*kov* m. i -*niek* ž. pomn.; **epiteton** [-t-] -*teta* pl. N -*tetá* G -*tet* s. v N sg. i m.

Nesklonnosť podstatných mien všetkých troch rodov sa zachytáva ako výlučná charakteristika, napr. **akné** neskl. s.; **body** neskl. s., resp. pri nesklonných dvojrodových substantívach, napr. **brandy** neskl. s. i ž. Ako nesklonné mená stredného rodu, ktoré zároveň majú tvary skloňovania mužského alebo ženského rodu, spracúvajú sa napr. **blues** [blús] -*su* pl. N -*sy* m. i neskl. s.; **gama gamy** ž. i neskl. s.

Prídavné mená sa spracúvajú v samostatných heslových statiach. V spracovaní sa odrážajú poznatky vyplývajúce z ďalšieho rozpracovania jazykovednej teórie tohto slovného druhu v posledných desaťročiach. Začlenenie do skloňovacích typov je iba sčasti (najviac v rámci privlastňovacích adjektív) v súlade s významovým členením prídavných mien. Rozsiahla množina adjektív sa významovo nediferencuje iba podľa formy. V konfigurácii jednotlivých charakteristík adjektív ako pomenovaní príznakov substantív je najdôležitejší vzájomný vzťah odvodenosti a stupňovateľnosti. Odvodenosť implikuje vzťahový význam, stupňovateľnosť implikuje kvalitatívne (kvalifikačné) významy adjektív.

Heslové slová prídavných mien majú tvar mužského rodu. Tvary ženského a stredného rodu sa uvádzajú v podobe zreteľnej koncovky utváratej podľa podobných zásad, aké sa uplatňujú pri substantívach, napr. **časový** -*vá* -*vé* príd.; **boží** *božia božie* príd. Údaj o stupňovateľnosti sa uvádza explicitne v záhlaví, ak platí pre všetky významy, alebo pri konkrétnom číslovanom význame polysémických adjektív, napr. **boľavý** -*vá* -*vé* 2. st. -*vejší* príd. **1.** ▶ ktorý bolí, spôsobuje telesnú al. duševnú bolesť... **2.** expr. ▶ ktorý je spojený s veľkými nepríjemnosťami, ťažkosťami a pod., páľčivý; **drevený** -*ná* -*né* príd. **1.** ▶ urobený, zhotovený z dreva... **2.** 2. st. -*nejší* expr. ▶ dočasne zbavený schopnosti pohybu, meravý... **3.** 2. st. -*nejší* expr. ▶ málo manuálne zručný. Pri supletívnom stupňovaní sa tvary vypisujú, napr. **dobrý** -*rá* -*ré* 2. st. *lepší* príd.

Pri zvieracích privlastňovacích prídavných menách sa pridáva aj tvar lokálu singuláru, ak nastáva striedanie *d/d', n/n'*, napr. **gopardí** -*dia* -*die* L -*dom* príd.

Ako adjektívne heslá sa spracúvajú lexikalizované (adjektivizované) činné prídavné i adjektivizované trpné (*n-/t-ové*) prídavné, napr. **alarmujúci** -*ca* -*ce* príd. **1.** ▶ naliehavo upozorňujúci na nebezpečenstvo... **2.** 2. st. -*cejší* ▶ dôrazne, naliehavo upozorňujúci na nepriaznivo sa vyvíjajúci stav niečoho; **angažovaný** -*ná* -*né* 2. st. -*nejší* príd. ▶ aktívne sa zapájajúci najmä do verejnej a politickej činnosti. Z individuálne privlastňovacích adjektív sa spracúvajú prídavné mená utvorené z vlastných mien, ktoré sú súčasťou frazeologických alebo terminologických spojení, napr. **Adamov** -*va* -*vo* príd. privl. vo fraz. spojeniach *Adamov syn* ▶ človek...; **Eustachov** -*va* -*vo* príd. privl.: anat. *Eustachova trubica* ▶ úzky kanálik...

Výberovo sa v slovníku spracúvajú individuálne privlastňovanie adjektíva utvorené od príbuzenských názvov, napr. **bratov** -va -vo príd. privl. ▶ vzťahujúci sa na brata; patriaci, vlastný bratovi; **dcérin** -na -no príd. privl. ▶ vzťahujúci sa na dcéru; patriaci, vlastný dcére.

Ak adjektívum funguje prednostne alebo výlučne v mennom prísudku alebo ako doplnok, uvádza sa tento údaj v záhlaví alebo pri konkrétnom význame, napr. **grogý** neskl. príd. iba v prísudku al. doplnku... **2.** hovor. expr. ▶ fyzicky al. psychicky celkom vyčerpaný: *zo skúšky prišiel úplne g.*; **bezpečný** -ná -né... príd. ... **5.** iba v doplnku ▶ ktorý je bez pocitu ohrozenia...: *cítiť sa b. v kruhu svojej rodiny.*

Informácia o väzbe sa uvádza pri niektorých adjektívach analogicky ako pri slovesách, napr. **adekvátny** -na -ne 2. st. -nejší príd. (v prísudku i čomu).

Pri slovesách sa uvádzajú tvary 3. osoby singuláru a 3. osoby plurálu prítomného času, rozkazovací spôsob, 3. osoba mužského rodu minulého času (resp. aj 3. osoba ženského rodu, ak sa prípona -l pripája pomocou vkladnej hlásky -o-), prechodník, činné prídastie, trpné prídastie, slovesné podstatné meno (všetky tvary bez osobitného označenia). Heslové slovesá sú v neurčitku, prípony týchto tvarov sa uvádzajú v podobe zreteľných koncoviek, napr. **bažiť** -ží -žia *baž!* -žil -žiac -žiaci -ženie *nedok.* Pri slovesách s jednoslabičným neurčitkom sa uvádzajú celé tvary, napr. **dať** *dá dajú daj! dal dajúc dajúci daný dok.*

Trpný rod sa uvádza ako reálne utvorený, čo závisí od sémantiky slovesa. Tvar trpného prídastia sa tvorí od neosobných slovičiek typu **blýskať sa**, **bolieť**, od slovičiek označujúcich stav alebo nadobúdanie stavu, napr. **černieť**, od nedokonavých neprechodných (podmetových) slovičiek, napr. **bežať**, **blčať**.

Pri slovesách, ktorými sa pomenúvajú deje vnímané človekom ako negatívne alebo pri ktorých sa tvar rozkazovacieho spôsobu bežne nepoužíva, lebo je z vecného (mimojazykového) hľadiska nereálny, uvádza sa tvar rozkazovacieho spôsobu s negatívnou predponou, napr. **čmudiť** -dí -dia *(ne)čmud!* -dil -diac -diaci -denie *nedok.*

Všetky typy zvrtných slovičiek (z hľadiska morfológie reflexíva tantum, odvodené zvrtné slovesá i zvrtné podoby nezvrtných slovičiek) sú spracované v samostatných heslových stadiách, nehniedzujú sa. Výnimku tvoria nepočítateľné prípady variantov neprechodných slovičiek, napr. **besnieť**¹, **besnieť sa**¹ -nie (sa) -nejú (sa) -nej (sa)! -nel (sa) -nejúc (sa) -nejúci (sa) -nenie (sa) *nedok.*, a variantné lexikálne jednotky so zvrtným formantom *si*, napr. **bájiť**, **bájiť si** -ji (si) -ja (si) -báj (si)! -jil (si) -jac (si) -jaci (si) -jenie (si) *nedok.*

Slovesá s formantom *si* vyjadrujúce záujem činiteľa na konaní deja a uspokojenie z deja sa spracúvajú ako samostatné heslové slová, keď je tento význam pri danej lexéme lexikalizovaný, uzualizovaný, napr. **ceňiť si**, **dožičiť si**. V iných prípadoch môžu byť použitia so zvrtným formantom *si* uvedené v exemplifikácii medzi príkladmi ilustrujúcimi významy nezvrtných lexikálnych jednotky, napr. **čítať** -ta -tajú -taj! -tal -tajúc -tajúci -taný -tanie *nedok.* **1.** (čo; ø) ▶ vnímať zrakom *text: ... celý večer som si čítala; bafat' -fá -fajú -faj! -fal -fajúc -fajúci -fanie, bafkat' -ká -kajú -kaj! -kal -kajúc -kajúci -kanie nedok. expr. 1. ▶ hlasno poťahovať z fajky a vypúšťať dym: *bafá, bafká si zo zapekačky.**

Ako samostatné heslové stadi sa spracúvajú slovesá tvoriace páry podľa lexikálno-gramatickej kategórie vidu. Pri nedokonavých bezpredponových slovesách sa odkazuje na dokonavé vidové podoby k jednotlivým významom slovičiek, pokiaľ príslušná predpona má vzhľadom na toto sloveso relatívne vyprázdnený (desémantizovaný) význam.

Pri slovesách sa explicitne uvádza väzba (rekcia).

Príslovky sa spracúvajú v samostatných heslových stadiách. Uvádza sa pri nich len označenie slovného druhu bez subkategorálnej špecifikácie, ale istým spôsobom sa reflektuje základné rozdelenie príslovičiek na vlastnostné a okolnostné. Vlastnostné príslovky významovo aj motivačne súvisia s vlastnostnými (akostnými a vzťahovými) adjektívami. Pri vlastnostných akostných príslovičkách sa uvádza tvar 2. stupňa, a to v takom rozsahu ako pri akostných (kvalifikačných) prídavných menách, s ktorými sú príslovky slovtvorne súvzťažné, napr. **agresívne**

2. st. *-nejšie* prísł.; **dobre**¹ prísł. 1. 2. st. *lepšie*. Paralelnosť medzi stupňovaním adjektív a prísloviak nie je úplná.

Osobitná je syntaktická funkcia prísloviak v postavení predikátu jednočlennej alebo dvojčlennej vety v spojení s neosobným alebo osobným tvarom slovesa *byť* a s niektorými ďalšími desémantizovanými slovesami. V slovníku sa explicitne poukazuje na vetnú funkciu príslovky alebo sa táto funkcia ukazuje pomocou konkrétnych dokladov, napr. **beda**¹ prísł. 1. iba v prísudku al. vo vetnom základe (komu, čomu; s vedľajšou vetou) ► *zle, nepríjemne...: b. porazeným; b. ti, ak to pokazíš!; b. tomu, kto si berie, čo mu nepatrí; Vraj bolo beda dedine, ktorej sa pomstil za to, že ho niekedy prijala nevlúdne.* [NP 1985]; **čudne, čudno** 2. st. *-nejšie* prísł. 1. nie zvyčajným spôsobom... 2. iba vo vetnom základe ► vyjadruje nepriaznivý stav organizmu...: *po rybacom šaláte mu bolo č. 3.* obyč. *čudno* iba vo vetnom základe ► vyjadruje údiv: *Krčma je taká maličká, že ti je až čudno...; clivo* 2. st. *-vejšie* prísł. s pocitom smutnej túžby: *Bolo mi už dávno clivo za mamou i za otcom.*

Pri zámenách sa pri slovnodruhovom označení uvádza aj ich bližšie druhové určenie: (zámeno) osobné, privlastňovacie, zvrtné, opytovacie, neurčité a vymedzovacie. Ide o subkategorálny príznak vychádzajúci zo všeobecného vecného významu zámen. Tento príznak je v odôvodnených prípadoch doplnený o informáciu o gramatickej podobe zámena, ktorá môže byť substantívna, adjektívna, príslovková alebo číslovková. Indikuje sa ňou všeobecný (slovnodruhový) význam, na ktorý zámena odkazujú: substantívne na substancie (alebo ich pomenovania), adjektívne na vlastnosti (alebo ich pomenovania), príslovkové na okolnosti a číslovkové na číselný obsah. Tento údaj sa uvádza všade tam, kde plní rozlišovaciu funkciu v rámci hierarchicky vyššej kategórie. To značí, že sa uvádza vo všetkých typoch zámen okrem osobných vrátane zvrtného *seba/sa* (sú len substantívne) a privlastňovacích vrátane privlastňovacieho zvrtného zámena (sú len adjektívne).

Jednotlivé druhy zámen sú označené takto: **ja** zám. osobné; **seba (sa)** zám. zvrtné; **môj** zám. osobné privlastňovacie; **svoj** zám. zvrtné privlastňovacie; **čo** zám. opytovacie substantívne; **aký** zám. opytovacie adjektívne; **dokial'** zám. opytovacie príslovkové; **koľko** zám. opytovacie číslovkové; **ten** zám. ukazovacie substantívne; **taký** zám. ukazovacie adjektívne; **tak** zám. ukazovacie príslovkové; **tol'ko** zám. ukazovacie číslovkové; **dačo** zám. neurčité substantívne; **dajaký** zám. neurčité adjektívne; **dajako** zám. neurčité príslovkové; **dakoľko** zám. neurčité číslovkové; **nič** zám. vymedzovacie substantívne; **nijaký** zám. vymedzovacie adjektívne; **nijako** zám. vymedzovacie príslovkové.

Tvaroslovné údaje sa pri zámenách uvádzajú takto: osobné zámená, zvrtné zámeno **seba (sa)**, osobné privlastňovacie zámená a zvrtné privlastňovacie zámeno **svoj** majú v záhlaví heslovej state uvedenú celú paradigmu. Celá paradigma sa uvádza aj pri ukazovacích substantívnych zámenách **ten** a **onen** (ako základných v rámci svojho typu). Odvođené zámená, napr. **tento, tenhľa, tamten, henten** majú uvedenú genitívnu formu odkazujúcu na skloňovanie základného zámena.

Ukazovacie adjektívne zámená majú inventár prípon, ktoré sa štandardne používajú pri všetkých zámenách s adjektívnou formou, to značí, že v týchto heslách je pri základnom tvare mužského rodu uvedená podoba ženského a stredného rodu, tvar nominatívu plurálu mužského životného rodu (kategória mužskej osoby) a nominatívu plurálu spoločný pre mužský neživotný, ženský a stredný rod: **taký** *taká také* pl. N živ. *takí*, pl. N mužský neživ., ženský a stredný *také*.

Takto sú spracované aj ukazovacie číslovkové zámená s adjektívnou formou **tol'koraký, tol'konásobný** na rozdiel od tých ukazovacích číslovkových zámen, ktoré majú príslovkovú formu **tol'korako, tol'kokrát, tol'konásobne**.

Opytovacie substantívne zámená **kto, čo** majú uvedenú celú paradigmu.

Opytovacie adjektívne zámená **aký, ktorý** a číslovkové zámená s adjektívnou podobou **koľký, koľkoraký, koľkonásobný** majú uvedený štandardný súbor tvarov. Výnimku tvorí zámeno **čí**, ktoré má uvedenú celú paradigmu.

Opytovacie číslovkové zámeno **koľko** je spracované takto: **koľko** neskl., mužský živ. i **koľkí** -kých zám. opytovacie číslovkové.

Neurčité substantívne zámená **niekto, dačo, bárskto, čojaviemkto, čokol'vek, čosi** majú uvedenú celú paradigmatu: **dakto** *dakoho dakomu dakoho dakom dakým* zám. neurčité substantívne; **čokol'vek** *čohokol'vek čomukol'vek čohokol'vek čomkol'vek čímkol'vek* zám. neurčité substantívne.

Neurčité adjektívne zámená **nejaký, akýkol'vek, ktorýsi** a číslovkové zámená s adjektívnou podobou **niekol'koraký, niekoľkonásobný** majú pri sebe štandardný súbor tvarov.

Neurčité zámená číslovkového typu **dakol'ko, bárskol'ko** sú spracované ako zámeno **kol'ko**.

Vymedzovacie substantívne zámeno **všetok** a vymedzovacie adjektívne zámená **nijaký, ten istý, taký istý, iný, inší, inakší, každý, samý** sú spracované so štandardným súborom tvarov určených pre adjektívne podoby. Vymedzovacie substantívne zámená **nikto, nič** sa uvádzajú s plnou paradigmatou.

Pri číslovkách sa pri slovnodruhovom označení uvádza aj ich subkategoriálna charakteristika vychádzajúca zo špecifikácií číselného významu: (čísllovka) základná, skupinová, zlomková, násobná, druhová a radová.

Delenie čísloviek na určité a neurčité (podľa presnosti vyjadrenia pojmu počtu a číselného určenia) sa do spracovania premietlo takto: pri určitých číslovkách sa tento údaj neuvádza, a teda jeho absencia znamená, že číslovka je určitá. Pri neurčitých číslovkách sa tento údaj explicitne uvádza. Pri číslovkách sa v súlade s výsledkami novšieho gramatického výskumu uvádza aj ďalší subkategoriálny príznak vyjadrujúci ich formu – substantívnu, adjektívnu a príslovkovú. Táto subkategoriálna charakteristika sa uvádza tam, kde plní rozlišovaciu funkciu v rámci hierarchicky vyššej kategorizácie (druhovú a násobnú číslovky môžu byť tak adjektívne, ako aj príslovkové), alebo tam, kde indikuje tvaroslovnú totožnosť so substantívom, napr. v prípade základných čísloviek typu **milión, miliarda, nula** a zlomkových čísloviek.

Jednotlivé druhy čísloviek označujeme takto: **dva** čísl. základná; **bilión** čísl. základná substantívna; **dost'** čísl. základná neurčitá; **dvoje** čísl. skupinová; **viacero/viacerí** čísl. skupinová neurčitá; **pol** čísl. zlomková; **desatina** čísl. zlomková substantívna; **druhý** čísl. radová; **entý** čísl. radová neurčitá; **druhýkrát, druhý raz** čísl. radová násobná príslovková; **entýkrát, entý raz** čísl. radová násobná neurčitá príslovková; **dvakrát, dva razy; desaťnásobne** čísl. násobná príslovková; **desaťnásobný** čísl. násobná adjektívna; **mnohonásobne** čísl. násobná neurčitá príslovková; **mnohonásobný** čísl. násobná neurčitá adjektívna; **dvojako** čísl. druhová príslovková; **dvojaký** čísl. druhová adjektívna; **mnohorako** čísl. druhová neurčitá príslovková; **mnohoraký** čísl. druhová neurčitá adjektívna.

Pri základných číslovkách **jeden, dva, tri, štyri** sa uvádzajú všetky podoby podľa rodu a životnosti; uvádza sa pri nich genitív a pri číslovke **dva** a **tri** aj inštrumentál. Číslovky **päť – deväťdesiatdeväť** sa uvádzajú s tvarom genitívu. Číslovky **sto** a **tisíc** sa uvádzajú s ich reálnou paradigmatou. Číslovky typu **dvesto, dvetisíc** sa označujú ako nesklonné: **dvesto** neskl. čísl. základná. Číslovky **milión, bilión, miliarda** a zlomkové číslovky sa pre svoju substantívnu povahu uvádzajú s takými gramatickými údajmi ako podstatné mená: **bilión -na** pl. N -ny čísl. základná substantívna; **desatina -ny -tín** čísl. zlomková substantívna. Pri zlomkovej číslovke **pol** sa uvádza údaj o jej nesklonnosti.

Z gramatickej stránky majú základné neurčité číslovky zväčša povahu prísloviek, preto sa pri nich neuvádza údaj o ich nesklonnosti.

Pri radových číslovkách, ako aj pri násobných a druhových číslovkách s adjektívnou podobou, sa uvádzajú rodové tvary: **deviaty -ta -te** čísl. radová, **deväťnásobný -ná -né** čísl. násobná adjektívna, **deväťtoraký -ká -ké** čísl. druhová adjektívna. Skupinové číslovky, násobné a druhové číslovky s príslovkovou podobou sú nesklonné. Číslovky typu **dvakrát** sa uvádzajú spolu s dvojslovnou číslovkou **dva razy** v jednom hesle.

Pri spojkách sa za označením slovného druhu uvádza informácia o ich funkčnom type: spoj. priraďovacia alebo spoj. podradovacia. Formálne totožné spojky, z ktorých jedna je priraďovacia a druhá podradovacia, sú spracované v osobitných heslových statiach ako homonymá: **ani**¹ spoj. priraďovacia; **ani**² spoj. podradovacia. Spojkové výrazy (spojenia), dvojslovné alebo viacslonné spojky sa nespracúvajú v osobitných heslách (bližšie v časti Heslové slovo, 3.).

Pri predložkách sa za označením slovného druhu uvádza informácia o spájateľnosti predložky s určitou pádovou formou, výnimočne s iným gramatickým tvarom: **do**¹ predl. s G; **s cieľom** predl. s neurčitkom. Sekundárne predložky, ktoré majú jednoslovnú podobu, napr. **behom, formou, cestou**, majú vlastné heslové state. Viacslovné sekundárne predložky, napr. **čo do, s cieľom, ne-dbajúc na, v dôsledku**, nemajú vlastné heslové state (bližšie v časti Hniezdovanie, 12.).

Pri časticiach sa uvádza len skratka slovného druhu. Výkladové perifrázy častíc naznačujú príslušnosť jednotlivých lexém k časticiam modálnym (postojové, istotné, citové, hodnotiace), kvantitatívnym, zdôrazňovacím a textovoštruktúrnym (kontextové, enumeratívne, vysvetľovacie, výplnkové). Ak si to povaha častice vyžaduje, heslo obsahuje poznámku o jej výlučnom alebo preferenčnom fungovaní v istých typoch viet (zvolacích, želacích, opytovacích, záporných).

Pri citoslovcia ch sa uvádza len skratka slovného druhu. Výkladové perifrázy citoslovie c jed-noznačne začleňujú dané slovo k zvukomalebným slovám (onomatopojam) alebo k vlastným ci-toslovciam (interjekciám). V heslovej stati onomatopojí sa pravidelne poukazuje na využívanie danej lexikálnej jednotky vo funkcii prísudku. Zaznamenávajú sa aj prípady, keď je táto funkcia pre určité onomatopoje výlučná. Zriedkavejšie používanie onomatopojí vo funkcii iných vetných členov sa ilustruje v rámci základného významu.

6.2.2. Slová bez slovnodruhovej charakteristiky

Slová, ktoré nemajú povahu slovného druhu – citátové slová, skratky, značky, prefixoidy a sufi-oidy –, spravidla nemajú gramatické kategórie. Výnimku tvoria niektoré citátové slová a iniciálo-vé skratky, ktoré sa v slovníku zachytávajú takto: niektoré citátové výrazy (tie, ktoré sa vzťahujú na objekty) sa v slovenskom texte správajú ako nesklonné substantíva a môžu mať prívlastok v podobe adjektíva alebo zámena indikujúceho ich rod. V takom prípade sa k označeniu citátový výraz pripája aj slovnodruhová informácia, napr. **enfant terrible** [anfan teribl] citátový výraz i neskl. m. (fr. „strašné dieťa“) ... *konat' ako typický enfant terrible*. Prejavom čiastočného začlenenia cudzoja-zyčného spojenia do slovenčiny je možnosť skloňovať prvú časť výrazu, napr. **alma mater** [mát-] citátový výraz i *almy mater* ž. (lat. „matka živiteľ'ka“) ... *navštevovať bratislavskú alma mater*.

Za citátové výrazy sa nepovažujú spojenia typu **bungee jumping, blue beat, au pair**, z ktorých viaceré majú v slovenčine jednoslovný pravopisný variant alebo odvodenú podobu, napr. **bluebeat, aupair, aupairka**. O adaptácii týchto slov svedčí skutočnosť, že sa včlenili do skloňo-vacej sústavy slovenských podstatných mien: *bungee jumping, bungee jumpingu, bungee jumpin-gom; blue beat, blue beatu; bluebeat, bluebeate, bluebeatom*.

Iniciálové skratky frekvencovaných vlastných mien a bežných reálií napriek svojej slabičnej vý-slovnosti nadobúdajú povahu nesklonných podstatných mien, ktoré riadia kongruentnú kategó-riu rodu adjektív a sloviac v minulom čase. V takých prípadoch sa popri označení skr. uvádza aj príslušná slovnodruhová charakteristika, napr. **DNA** skr. i ž. biochem. deoxyribonukleová kyselina: *rozbor DNA; genetický kód ľudskej DNA*. Z niektorých skratiek sa vďaka možnosti spojitaj výslov-nosti a bezpríponovému morfológickému sformovaniu stali skratkové slová s možnosťou skloňo-vania. Niektoré z nich si ponechali pôvodnú grafickú podobu (veľké písmená), napr. **DOS**, skr. i m.: *pracovať v systéme DOS, v DOS-e*. Iné prekonalí ďalší stupeň adaptácie a stali sa (skratkovými) substantívami paralelne jestvujúcimi popri skratkách, napr. **ARO** skr. i s. lek. ▶ anestéziológicko-resuscitačné oddelenie: *primár na ARO; pracovať na zrekonštruovanom ARO; áro* ára L áre s. (zo skr. ARO) hovor. ▶ anestéziológicko-resuscitačné oddelenie: *odviezť pacienta na á.; ležať vo vážnom stave na áre*.

6.3. Spájateľnosť (syntaktická, sémantická a limitovaná lexikálna)

Časť informácie o spájateľnosti má gramatickú (syntaktickú) povahu, ale súvisí s lexikálnosé-mantickou stránkou slova bezprostrednejšie ako gramatické údaje zo záhlavia. Väzba ako formál-ny výraz určitej časti syntaktickej spájateľnosti signalizuje aj významové prvky lexikálnej jednot-

ky. Väzba sa uvádza najmä pri slovesách, ale aj pri adjektívach a substantívach (ak je iná ako genitívna) a príslovkách. Nie sú zriedkavé prípady, keď sloveso v každom zo svojich významov má odlišnú väzbu. Zachytáva sa potenciálna väzba a alternatívna časť dvojitej väzby, napr. **angažovať**... nedok. i dok. **1.** (koho (do čoho)...)...; **dopriať**... dok. (komu čo/čoho). Okrem väzby ako pravostranného slovesného doplnenia s fixnou pádovou formou sa v prípade potreby uvádzajú aj údaje o doplneniach vyjadrujúcich adverbálne určenia (kam, kde, ako), ako aj spájateľnosť s neurčitkom a s vedľajšou vetou. Spájateľnosť slova z ľavej strany, ktorá nemá väzobnú povahu, sa v slovníku opisuje ako sémantická spájateľnosť a vyjadruje sa krátkymi sémantizačnými poznámkami pred výkladom významu, napr. (o ľuďoch), (o veciach), (o rastlinách), (o zvuku), napr. **baviť**... nedok. **1.** (koho (čím)) ▶ (o ľuďoch) poskytovať zábavu, spôsobiť rozptýlenie, veselosť; syn. zabávať: *b. spoločnosť, publikum vtípmi*... **2.** (koho) ▶ (o veciach, o nejakej činnosti) poskytovať potešenie; uspokojovať záujem; syn. tešiť, zaujímať: *šport ho baví; asimilovať*... nedok. i dok. (lat.) **1.** (koho, čo) ▶ prispôbovať, prispôbiť prostrediu, podmienkam, kultúre: *postupne a Indiánov*...; **2.** iba nedok. bot. (čo) ▶ (o rastlinách) prijímať látky z vonkajšieho prostredia a prispôbovať ich vlastnému zloženiu: *a. vzdušný kyslík*.

K údajom, ktoré bezprostredne súvisia s významom slova, patria aj poznámky iba v spojení/spojeniach, obyč. v spojení/spojeniach, vo fraz. spojení/spojeniach poukazujúce na to, že spájateľnosť slova je obmedzená na výskyt v jednej-dvoch lexikálnych syntagmách. Limitovaná spájateľnosť lexikálnej jednotky určuje stavbu hesla v tom zmysle, že sa nevykladá význam slova, lež význam celého spojenia, často frazémy, napr. **Augiášov** -va -vo príd. privl. vo fraz. spojení *vyčistiť Augiášov chliev* ▶ odstrániť nedostatky, veľký neporiadok, čo vyžaduje nadľudskú námahu; **dupkom** prisl. **1.** iba v spojeniach *vlasý mu stoja, vstávajú, stáli dupkom* ▶ rovno dohora, priamo, ↗ i fraz. **2.** iba v spojení *dupkom hladieť* ▶ meravo; **bezletový** -vá -vé príd. obyč. v spojeniach *bezletová zóna, bezletové pásmo* ▶ vymedzený priestor, v ktorom je obyč. z bezpečnostných al. vojenských dôvodov zakázaná letecká premávka.

Termíny s veľmi obmedzenou spájateľnosťou alebo privlastňovacie prídavné mená, ktoré sú komponentom terminologického spojenia, sa takisto nevykladajú, ale vykladá sa význam celého terminologického spojenia, v ktorom sa heslové slovo používa. Terminologické spojenie aj so skratkou odboru sa uvádza hneď za gramatickými údajmi, od ktorých je oddelené dvojbodkou, napr. **geostacionárny** -na -ne príd. (gr. + lat.): odb. *geostacionárna družica* ▶ umelá družica Zeme umiestnená stabilne nad určitým miestom nad rovníkom; *geostacionárna dráha* ▶ kruhová dráha vo výške približne 36 000 km nad rovníkom, po ktorej obieha geostacionárna družica; **Ampérov** -va -vo príd. privl.: fyz. *Ampérovovo pravidlo* ▶ pravidlo na určenie smeru magnetických siločiar v okolí vodiča, ktorým preteká elektrický prúd.

7. Význam lexikálnych jednotiek, jeho výklad a významové vzťahy slov

7.1. Lexikálny význam

Lexikálny význam je komplexný obsah lexikálnej jednotky vyvolaný vo vedomí používateľov jazyka lexikálnou formou, výrazovou stránkou lexikálnej jednotky. Má intersubjektívnu povahu, ktorá umožňuje jeho široké využívanie v reči. Lexikálny význam možno opísať ako hierarchicky usporiadanú štruktúru významových prvkov, ktoré majú dvojakú povahu. Časť prvkov má pojmovú (nacionálnu, kognitívnu) podstatu. Tieto prvky odrážajú komplex vedomostí, ktoré o označovanej mimojazykovej entite (objekte, jave, príznaku) majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania. Prvky, ktoré odrážajú postoje nositeľov jazyka k realite, ako aj postoje hovoriaceho k partnerovi, tvoria pragmatickú zložku významu. Lexikálna pragmatika zahŕňa hodnotiace a citovohodnotiace postoje (podmieňujúce štýlovú, resp. funkčnú určenosť slov obsahujúcich takýto príznak), používanie slov v rozličných kontextoch podmienených komunikačnou situáciou, apelatívne zložky, záporné alebo kladné (často kultúrne podmienené) asociácie a obrazy navrstvené

na nociónálnu zložku významu. Vďaka prvkom lexikálneho významu a lexikálnej formy je každá lexikálna jednotka usúvzťažnená s ostatnými jednotkami jazykového systému a spoluvytvára s nimi paradigmatické zoskupenia a syntagmatické útvary.

Vo výkladovom jednojazyčnom slovníku sa lexikografi usilujú čo najvýstižnejšie zachytiť význam lexikálnej jednotky vymedzenými jazykovými prostriedkami (frekventovanými slovami nemetaforickej a neterminologickej povahy), ktoré plnia úlohu metajazyka.

7.2. Typy výkladov

7.2.1. Výklad významu pomocou opisu

Opis významu má charakter slovného spojenia – perifrázy, ktorá uvádza významové prvky nevyhnutné a dostatočné na identifikáciu predmetu, javu, procesu a pod. Týmto opisom sa vykladaný predmet alebo jav pomenovaný slovom zaradí pomocou nadradeného pojmu do triedy a uvedením ďalších príznakov (druhových, diferencných) sa odliší od ostatných predmetov a javov tej istej triedy, napr. **drôt** -tu pl. N -ty m. <nem.> ▶ dlhý, ohybný, kovový predmet s malým kruhovým prierezom. Takýto výklad pripomína obsahovú definíciu používanú pri objasňovaní pojmovej náplne odborných pomenovaní (termínov). Výklad na rozdiel od definície vychádza z úrovne bežného, nie vedeckého poznania mimojazykovej skutočnosti. Pri bežnom poznaní (používa sa aj výraz „naivný obraz sveta“) nie je možné presne určiť hranicu poznatkov, ktoré už sú relevantnou súčasťou významu a ktoré nie. Význam bežného slova, na rozdiel od väčšiny termínov, vyjadruje vágny pojem, preto je pri uvádzaní významových komponentov zmysluplné poukazovať na pravdepodobnosť ich výskytu. Na to slúžia prvky výkladu uvádzané slovami *často*, *najmä*, *obyčajne*. Takto sa vyčleňuje typický, ale nie nevyhnutný príznak, napr. **čaj**... 3. ▶ (obyč. horúci) nápoj zo sušených lístkov čajovníka, čajovní, liečivých rastlín; **fasovať**... 1. hovor. (čo) ▶ dostávať, dostať niečo ako prídela (obyč. v rámci služobného al. pracovného pomeru).

Okrem typických príznakov, ktoré tvoria časť lexikálneho významu, výklad môže zachytávať aj vlastnosti prítomné vo všetkých predmetoch alebo javoch danej triedy, ktorých uvedenie je fakultatívne, pretože výklad aj bez nich spĺňa kritérium dostatočnosti, napr. **bandáž**... 1. lek. ▶ (chirurgický) obväz, ovínadlo pomáhajúce fixovať určitú časť tela; **drienka**... ▶ (kôstkovitý) plod drieňa; **doping**... 2. ▶ (dovolené i nedovolené) povzbudzujúce prostriedky (drogy) podávané al. užívané na (dočasné) zvýšenie duševnej al. telesnej činnosti; **betlehemec**... ▶ kto chodí s betlehemom (podľa starého vianočného zvyku); **akvarel**... 1. ▶ farby (v tubách al. mištičkách) na maľovanie obrazov, ktoré sa riedia čistou vodou; **bazár**... 3. ▶ (príležitostný) organizovaný predaj darovaných, často vlastnoručne vyrobených vecí v prospech niekoho, niečoho.

Fakultatívne prvky výkladu môžu mať povahu spresnenia, pomocou ktorého sa niektorá pojmová zložka výkladu osvetlí poukazom na typických predstaviteľov triedy vyjadrenej daným pojmom, napr. **ciciak**¹... 1. ▶ cicajúce mláďa (teľa, prasa, jahňa a pod.); **divadlo**... 1. ▶ dramatické javiskové umenie, pri ktorom herci (mimikou, hlasom, bábkami a pod.) zobrazujú určitý dej; **čidlo**... chem. ▶ látka na zisťovanie iných látok al. na vyvolávanie reakcií (zafarbenie, zrazenie, stuženie a pod.), agens. Niekedy výpočet v zátvorke predstavuje všetky prvky triedy, napr. **alveolára**... lingv. ▶ ďasnová spoluhláska (*d, t, n, l*); **dialektika**... 2. ▶ filoz. ▶ (podľa Hegela) učenie o vývoji ducha a myslenia v troch stupňoch (téza, antitéza, syntéza) ako plynulé vytváranie a prekonávanie protikladov. Výpočet ako úplná náhrada opisu sa uplatňuje pri výklade len výnimočne. Spresňujúcim prvkom výkladu môže byť číselný údaj, napr. **dorast**... 1. ▶ dorastajúca mládež (približne vo veku od 14 do 18 rokov); **austroslavizmus**... hist. polit. ▶ (v druhej polovici 19. stor.) politický program zrovnoprávnenia všetkých národov habsburskej monarchie vrátane slovan-ských.

Viacere fakultatívne príznaky dokresľujú význam tým, že ho zasadzujú do situačného kontextu, napr. **beánia**... 1. ▶ (v súčasnosti na niektorých fakultách) zábava vysokoškolských študentov, na ktorej sú poslucháči prvého ročníka symbolicky prijímaní do študentskej obce; **dača**... ▶ (v rus-

kom prostredí) rekreačná vila al. chata na vidieku; **časenka...** ▶ lístok určujúci poradie čakajúcich (u lekára, v úradoch a pod.); **finiš...** 1. šport. ▶ (v atletike, cyklistike, plávaní a pod.) posledný úsek pretekov, keď súťažiaci zvyšujú tempo na dosiahnutie čo najlepšieho umiestnenia. Tieto poznámky v zátvorke (sémantizácia) tvoria pragmatický aspekt významu.

Lexikálna pragmatika popri spomínanej situačnej zložke zahŕňa aj hodnotiacu a citovohodnotiacu zložku. Hodnotiaci zložka sa zachytáva vo výklade alebo formou spomínaných poznámok v zátvorke, napr. **farebný**²... hovor. (z hľadiska belochov) ▶ kto má inú farbu pokožky ako bielu; **bezbrehosť**²... 2. (s negatívnym postojom hovoriaceho k označenému javu) ▶ prekročenie únosnej miery; **filologizovať**²... ▶ uplatňovať filologické hľadiská, princípy (obyč. nadmerne). Pri slovách, ktoré sú príznakové z hľadiska prítomnosti citovohodnotiaceho príznaku, sa táto informácia uvádza v podobe kvalifikátorov (expr., pejor., hrub. a pod.), ale aj tu sa pripúšťa uvedenie pragmatickej poznámky, napr. **a spol.** skr. ▶ a spoločnosť, (často ironizujúce) označenie vyjadrujúce „a jemu, a jej, a im podobní“; **bársčo, bárčo**... 2. ▶ odkazuje na niečo bezcenné (s odtienkom podceňovania, zľahčovania).

Výklad slov typu **dubčekovec** je s ohľadom na používateľa rozšírený o niektoré encyklopedické prvky, napr. **dubčekovec**... ▶ stúpenec slovenského politika A. Dubčeka (1921 – 1992), jeho názorov a politiky reformy a obrody socializmu v r. 1968.

Pri mnohých odvodených slovách sa uvádza slovotvorná aj lexikálna perifrása súčasne. Dôvodom pre toto riešenie je úsilie poukázať popri objasnení významu aj na systémové vzťahy slov založené na slovotvornej motivácii, napr. **ekonomizovať**²... ▶ uplatňovať, uplatniť ekonomizáciu, hospodárne niečo využívať, využiť; **deanonymizovať**²... ▶ zbaviť anonymity; odhaliť meno autora, pôvodu.

Zo špecifických typov slov, ktoré sa v slovníku spracúvajú, je potrebné spomenúť vlastné mená a termíny (bližšie v časti Terminológia, 11.). Okrem vymedzeného okruhu vlastných mien sa iné propriá v slovníku uvádzajú len vtedy, ak sa od nich utvorilo apelatívum. Obidve jednotky sa uvádzajú v rámci jednej heslovej state. Za vytvorenie propriálo-apelatívnych heslových statí hovorí viaceré dôvody, ale najmä ten, že informácia o motivujúcom propriu je dôležitou konotačnou zložkou súvzťažného apelatívna, napr. **Fúria** -ie ž. 1. mytol. starorímska bohyňa pomsty 2. **fúria** pl. G -í/-í... expr. ▶ rozzúrená, zlostná, zlá žena... ■ **byť/prísť/priletieť ako fúria** (obyč. o žene) nazlostená, rozzúrená.

Niektoré typy významov sa vykladajú pomocou odkazu na zmyslom (sluchom, zrakom, chuťou) vnímateľné príznaky typického objektu alebo pomocou odkazu na obraz typickej situácie (typickej z hľadiska objasňovaného príznaku). Tento spôsob opisu pripomína ostenziu (ukázanie reálneho predmetu). Nejde však o ostenziu v priamom zmysle, lež o výkladový postup založený na prirovnaní, napr. **biely**¹... 1. ▶ majúci farbu snehu, mlieka; **čvrlikavý**... ▶ pripomínajúci zvuk, aký vydávajú svrčky; **brechnúť**²... ▶ vydať krátky zvuk charakteristický pre psa.

Uvádzanie významových odtienkov, to značí uvádzanie dvoch výkladov oddelených bodkočiarkou v rámci jedného významu, sa uplatňuje len v menšej miere. Viaceré metonymické posuny základného významu sa spracúvajú ako samostatné významy. Významové posuny slova, ktoré vznikli v dôsledku jeho kontextových aktualizácií, sa označujú ako prenesenosť (skratka pren.) a ilustrujú sa pomocou jednotlivých dokladov, spravidla citátových. Tam, kde sa táto aktualizácia zafixovala a lexikalizovala, uvádza sa ako samostatný význam. Ako významový odtienok slovník registruje niektoré významové posuny, ktoré sa pravidelne vyskytujú pri určitých lexikálnosémantických skupinách slov. Ide napr. o prípady pomenovaní objektov jestvujúcich v rozličných stavoch, pričom kontexty, v ktorých sa tieto významy vyskytujú, nie sú vždy výrazne odlišné. Takéto významové posuny sa v rámci danej skupiny spracúvajú jednotne ako dva výklady oddelené bodkočiarkou, napr. plody niektorých rastlín a jedlá pripravené z týchto plodov. V závislosti od stupňa lexikalizácie sa ako významový odtienok uvádza kvalifikačný význam pri vzťahových adjektívach typu **berňolákovský** (bližšie v časti Výklad jednotlivých slovných druhov, 7.3.).

7.2.2. Výklad pomocou synonyma

Výklad pomocou synonyma ako jediného prostriedku opisu významu sa v SSSJ využíva veľmi zriedkavo. Pomocou synonyma sa vykladajú niektoré expresívne slová, napr. **gebulá**²... hovor. pejor.

▶ hlava; syn. kotrba, lebeňa; **cigaretla**... subšt. ▶ cigareta.

Neutrálne synonymá sa pri príznakových slovách používajú vo funkcii podpory a doplnenia opisného výkladu, napr. **fajnšmeker**... hovor. expr. ▶ kto si potrpí na dobré a kvalitné veci (čo sa týka chuti i vkusu), pôžitkár, labužník; **dekórum**... kniž. ▶ formálna vážnosť, dôstojnosť.

7.2.3. Výklad pomocou priradenia

Za výklad pomocou priradenia sa považuje umiestnenie slova v heslovej stati slovotvorne motivujúceho slova (prihniezdovanie) bez opisu významu. Priradenie usúvzťažňuje význam priradeného slova s významom jeho slovotvorného východiska a umožňuje používateľovi, aby si význam doplnil. Tento typ výkladu sa používa pri pravidelne utváraných odvodeninách, ako sú prechýlené ženské podoby mužských pomenovaní, zdobneniny a zveličené slová utvorené od substantív a obyvateľské mená utvorené od geografických a sídelných názvov (bližšie v časti Hniezdovanie, 12.).

7.3. Výklad jednotlivých slovných druhov

Výklady základných slovných druhov sú do značnej miery zjednotené na základe príslušnosti slov k vecným okruhom, na základe systematizačného účinku slovotvorných kategórií a typov a aj podľa subkategoriálnych gramatických príznakov.

Pri výklade podstatných mien s konkrétnym významom sa uplatňujú typové (zjednotené) výklady tam, kde ide o jednotky patriace do jedného čiastkového systému slovnej zásoby. Výklady pomenovaní ľudí sú štruktúrované podľa toho, či ide o človeka z hľadiska spoločenských vzťahov a spoločenských aktivít alebo či ide o pracovníka vykonávajúceho určitú profesiu, prípadne o osobu – účastníka právneho vzťahu, alebo ide o človeka ako nositeľa rozličných psychických a fyzických vlastností. Mnohé výklady vychádzajú ešte z nižšej abstrakčnej úrovne rodového pojmu: *autor* (**beletrista, esejista**), *odborník na niečo* (**agronóm, biochemik**), *člen* (**benediktín, davista**), *príslušník* (**aristokrat, cudzinec**), *výrobca* (**debnár, gombikár**), *prívrženec* (**benešovec, cárofil**), *majiteľ* niečoho (**akcionár, bukinista**). Ako príklad systematického a koordinovaného výkladu odbornej lexiky môžu slúžiť pomenovania z oblasti medicíny. Jednotne sa opisujú lekárske prístroje, choroby, pacienti aj liečebné a vyšetrovacie metódy. Z oblasti abstraktnej lexiky možno spomenúť početne silno zastúpenú skupinu abstrákt s formantmi *-ost'* a *-ita*, pri ktorých sa používa súbor perifráz reflektujúcich modifikáciu základného významu vlastnosti: *ráz* (**českost', domáckost'**), *schopnosť* (**adaptovateľnosť'**), *charakter* (**etapovitost'**), *stav* (**bezprávnosť'**), *množstvo* (**cukornatost'**) a mnohé iné.

Výklady adjektív svojou štruktúrou odrážajú základné členenie na kvalifikačné (akostné, kvalitatívne) a vzťahové. Pri opise kvalifikačných adjektív sa uplatňujú postupy použité aj v doterajších lexikografických dielach. Po novom sa v slovníku rieši otázka opisu významu desubstantívnych vzťahových adjektív. Tieto adjektíva sa v predchádzajúcich slovníkoch vykladali pomocou priradenia k heslu motivujúceho substantíva, v SSSJ sú spracované samostatne. Pri výklade vzťahových adjektív sa používa trojica všeobecných vzťahových perifráz *vztahujúci sa na niekoho/niečo*, *týkajúci sa niečoho* a *súvisiaci s niekým/niečím*. V rámci výkladu sa spravidla používa iba jedna z týchto perifráz, ktorá je v prípade hesiel s dominantným konkrétnym významom doplnená o špecifickejšie výklady (*vyrobený z niečoho*, *obsahujúci niečo*, *pripravený z niečoho* a pod.). Uplatnenie jednotlivých všeobecných perifráz závisí od vzťahu, ktorý sa vytvára medzi adjektívom a sémantickým typom ním určených substantív. Pri mnohých vzťahových adjektívach sa poukazuje na sformovaný alebo formujúci sa kvalifikačný význam (**doktrinársky, funkcionársky, futbalistický; bernolákovský, čapkovský**). Výklad tohto významu varíruje v závislosti od toho,

či odráža aspekt charakteristickej vlastnosti (*charakteristický, príznačný, typický pre niekoho, vlastný niekomu/niečomu*) alebo aspekt podobnosti (*podobný, taký ako, pripomínajúci*). Do úvahy sa berie aj polymotivačnosť adjektív typu **biologický** (*súvisiaci s biológom, s biológiou*). Perifráza rozšírená o názov odborníka sa neuvádza pravidelne pri všetkých adjektívach tohto typu (napríklad potenciálnosti druhej zložky výkladu), ale aj tu sa autori opierali o doloženosť tohto významového odtienku v reálnych kontextoch. Privlastňovacie prídavné mená od vlastných mien sa uvádzajú vtedy, ak sú súčasťou dvojslovného pomenovania, spravidla terminologického, alebo súčasťou frazeologickej jednotky, napr. **Alzheimerov, Beaufortov, Eulerov, Faradayov; Adamov, Evin, Abrahámov**.

Pri výklade slovia s sa prejavuje spätosť slovotvorného a lexikálneho významu tak, že významové prvky slovotvorných kategórií rámcujú a formujú individuálnu pojmovú náplň konkrétneho slovesa. Skupiny slovia s rovnakou predponou alebo príponou preto často tvoria jeden podsystem aj z hľadiska svojho výkladu (**dokúpiť, doleštiť, dolepiť, dosiať; byrokratizovať sa, globalizovať sa, amerikanizovať sa** a pod.). Zjednocujúcim prvkom štruktúry výkladových perifráz je aj podobnosť pomenovaných denotátov a jej odraz v sémantike slova (**cvakať, cengat', cinkať, cilingat', cvrnkat'; fujarovať, gajdovať, bubnovať**).

Význam prísloviak sa vykladá prevažne pomocou predložkovo-menných spojení, napr. **aseratívne... ▶** s primeraným sebavedomím; v menšej miere pomocou spojenia s prechodníkom, napr. **gurážne... ▶** nehľadiac na nebezpečenstvo. Príslovky spôsobu (v možnej špecifikácii zreteľa a miery) kvantitatívne výrazne prevyšujú ostatné triedy prísloviak. Väčšina typových perifráz je určená na opis rozličných aspektov spôsobového významu: *do tvaru* niečoho, *z hľadiska* niečoho, *nejakým spôsobom*, *na základe* niečoho, *charakteristicky pre* niečo. Vo výklade významu spôsobových prísloviak sa často uplatňuje nielen adjektívum (ako bezprostredné slovotvorné východisko), ale aj substantívum ako slovo predchádzajúceho stupňa odvodenosti, napr. **dômyselne... ▶** spôsobom prezrádzajúcim dômysel, dôvtip... oproti **duálne... ▶** v dvojakej forme; dvojakým spôsobom.

Osobitosťou významu nadstavbových slovných druhov (zámen, čísloviek a citosloviak) a tzv. nesamostatných slovných druhov (spojok, predložiek, v menšej miere to platí o časticách) je, že značnú časť ich významu tvoria zložky vysokého stupňa abstraktnosti. Tieto zložky spravidla plnia funkciu subkategorických príznakov, o ktoré sa opiera morfológická klasifikácia. Pri zámenách, číslovkách, predložkách a spojkách je subkategorická charakteristika pripojená za údaj o slovnom druhu. Pri citosloviakoch a časticách sa táto charakteristika premieta do výkladu (úplne to platí o citosloviakoch a v menšej miere o časticách).

Pretože lexikálny význam každého zámena bezprostredne súvisí s jeho subkategorickým typom (zámeno ukazovacie, opytovacie, neurčité a pod.) a to isté platí o číslovkách (základná, skupinová, radová a pod.), je primerané opisovať významové osobitosti jednotlivých kategórií zámen a čísloviek pomocou súboru typizovaných výkladov. Napríklad násobné príslovkové číslovky sa vykladajú pomocou perifrázy *vyjadruje opakovanosť al. násobenosť deja, stavu, vlastnosti číslom X* a pre neurčité zámená typu **hocijaký (bársaký, čertvieaký** a pod.) je určená perifráza *odkazuje na ľubovoľnosť al. rozmanitosť pri výbere spôsobu*.

Dva základné spôsoby výkladu citosloviak – a) pomocou výrazu *vyjadruje...*, b) pomocou spojenia *napodobňuje zvuk...* – naznačujú ich príslušnosť k a) interjekciám (vlastným citosloviakom) a b) onomatopojam (zvukomalebným slovám). Výkladové perifrázy interjekcií ďalej varujú v závislosti od toho, či zvukový signál *vyjadruje* a) emocionálne reakcie na mimojazykovú skutočnosť (radosť, znechutenie, hnev), b) presadzovanie vôle (povel, výzvu, nabádanie) alebo c) konanie zamerané na nadviazanie alebo ukončenie kontaktu (pozdravy), prípadne na upútanie pozornosti (upozornenie, poukazovanie na niečo), napr. **ejha, éjha** cit. ▶ vyjadruje rozličné pocity, napríklad spokojnosť, prekvapenie, sklamanie, opovrhnutie, rozpaky; **bim, bim-bam, bim-bam-bom** cit. ▶ napodobňuje zvuk zvonu, odbíjania hodín, úderu na bubon al. na nejaký kovový predmet; **cit²** cit. ▶ výzva zachovať ticho, prestať hovoriť.

Výklad niektorých interjekcií berie do úvahy aj skutočnosť, že vďaka svojim motivačným vzťahom majú formu zahrešenia, napr: **bodajťá, bodajho, bodajžeho** cit. hovor. ▶ mierne zahrešenie vyjadrujúce nevôľu, podráždenie.

Spracovanie častíc vychádza z teoreticky zdôvodneného predpokladu, že tento slovný druh má svoj lexikálny význam. Daný význam – aj keď silno ukotvený vo verbálnom a situačnom kontexte – sa nevyčerpáva poukazovaním na textovosyntaktickú funkciu častíc (postup bežný vo väčšine doterajších morfológických opisov). Preto prevažná časť výkladov je koncipovaná ako zachytenie toho, čo častica *vyjadruje*, a nie toho, akú funkciu plní, napr. **aspoňže**, pís. i **aspoň že** čast. expr. ▶ vyjadruje uspokojenie zo vzniknutej situácie, z minima dosiahnutých al. realizovaných možností; hlavná vec, že; keď iné nie, aspoň to. Nezanedbateľná skupina častíc má význam, ktorý možno vymedziť ako zdôrazňovanie, prípadne potvrdzovanie istého aspektu aktuálnej výpovede alebo výrazu, ďalšia skupina relativizuje/obmedzuje nasledujúce kvantitatívne vyjadrenie.

Významný podiel majú častice pri štrukturovaní textu a realizácii komunikačných funkcií. Ak častica uvádza istý komunikačný typ výpovede (otázku, zvolanie, vsuvku, vysvetlenie), táto skutočnosť sa premietne ako súčasť výkladu s nasledujúcou významovou špecifikáciou, napr.: **či**³... **3.** ▶ uvádza zvolanie vetu s odtienkom pochybnosti, obavy, neistoty (často v spojení s *len*); **ako**⁴ čast. hovor. **1.** ▶ uvádza doplnujúce vysvetlenie, vsuvku; syn. teda, totiž: *Žofia, ako moja dcéra, študuje medzinárodné vzťahy* **2.** výplnkové slovo ▶ vyjadruje rozpaky; syn. akože: *on mu to ako chce povedať*.

Pri mnohých časticach sa uvádza väčší počet významov ako v doterajších slovníkoch, napr. **ako**⁴, **akože**³, **ale**², **aspoň**, **až**³, **celkom**², **či**³, **čo**³, **ešte**².

Význam každej pr e dložky, napriek svojej abstraktnosti, sa vykladá bežne prijateľným a zrozumiteľným spôsobom: *vyjadruje smerovanie, vyjadruje časový priebeh, vyjadruje zreteľ, pokiaľ ide o mieru, vyjadruje približnosť*.

Spojky ja charakterizujú tradične zo syntaktického hľadiska, ich výklad je v podstate špecifikáciou priradovacej alebo podradovacej funkcie (uvedenej za údajom o slovnom druhu). Pri priradovacích spojkách sa výklad začína slovom *vyjadruje* a špecifikuje sa príslušný druh priradovacieho vzťahu. Pri podradovacích spojkách sa výklad začína slovom *uvádza* a špecifikuje sa príslušný druh vedľajšej vety.

7.4. Polysémia a členenie na významy

Polysémia, viacvýznamovosť heslového slova, predstavuje z hľadiska výkladového slovníka lexicografické zachytenie významových posunov a zmien, ktoré sa chápu ako výsledky vnútro-slovného odvodzovania, sémantickej derivácie vedúcej k novému významu a tým k zložitejšej významovej štruktúre lexémy. Nový význam ostáva v rámci tejto lexémy. Jednotlivé významy vo viacvýznamovej lexéme spolu súvisia, čo značí, že niektoré sémantické príznaky majú spoločné. Zároveň sa istým relevantným sémantickým príznakom alebo príznakmi jeden význam od druhého odlišuje. Výrazným indikátorom samostatného významu vo viacvýznamovej lexéme sú antonymy: **bezbranný**... **1.** 2. st. *-nejší* ▶ ... ktorý je prejavom nemožnosti al. neschopnosti brániť sa; syn. bezmocný, slabý; op. silný **2.** ▶ ktorý nemá zbraň, nijakú ochranu pred útočníkom; syn. neozbrojený; op. ozbrojený. Nie všetky významy musia byť v bezprostrednej súvislosti, postačujúcou podmienkou polysémie je, aby každý význam bol spätý s jedným z ďalších významov. V slovníku sa zachytávajú základné typy viacvýznamovosti, ktoré majú univerzálnejšiu platnosť.

V heslových staciach substantívnych lexém reťazovo na seba nadväzujú významy tvoriace súčasť lexémy, pričom sú späté metonymickým vzťahom, napr. **čelo**¹ *čela čiel* s. **1.** ▶ predná vyklemtá časť hlavy nad očami... **2.** ▶ niečo, čo je vpredu; predná, frontálna al. nosná časť niečoho... **3.** ▶ vedúce, popredné miesto, postavenie... **4.** ▶ ... predná plocha predmetov... **5.** tech. ▶ plocha nástroja umiestnená vpredu.

Pravidelne sa pomenovanie javu, predmetu rozširuje o význam veci, ktorá je tvarom alebo inými vlastnosťami podobná tomuto javu či predmetu, napr. **čaiška** *-ky -šok* ž. **1.** zdrob. ▶ malá čaša...

2. bot. ▶ miskovito al. pohárikovito rozšírené kvetné lôžko... **3.** ▶ huba, ktorej plodnice v čase zrelosti pripomínajú široké poháriky al. misky.

Abstraktná vlastnosť implikuje objekt (osobu), na ktorý sa táto vlastnosť vzťahuje, napr. **autorita** -ty -rít ž. <lat.> **1.** iba sg. ▶ výnimočné postavenie ako výraz vážnosti, vplyvnosti... **2.** ▶ osoba al. inštitúcia, ktorá je vážena a má vplyv.

Pri slovotvorne motivovaných pomenovaniach abstraktnej vlastnosti s príponou -osť sa zachytávajú významy, ktoré vznikli konkretizáciou a špecifikáciou, napr. **bezcnosť** -ti -tí ž. **1.** iba sg. ▶ veľmi nízka al. nijaká finančná, materiálna, morálna a pod. hodnota **2.** ▶ bezcenná vec.

Iný typ špecifikačného významu predstavuje významová zmena od vlastnosti, stavu k ich prejavom, napr. **bláznivosť** -ti -tí ž. **1.** iba sg. ▶ nedostatok rozvážnosti, rozumnosti v správaní, v konaní: *b. detí; b. lásky* **2.** expr. ▶ nerozvážny, nerozumný čin; syn. pochabosť, samopaš: *stvárať bláznivosťi*. Podobný je vzťah významov lexémy **bláznovstvo**.

Význam, ktorý vznikol ako nový pri význame motivujúceho adjektíva generalizáciou, prechádza aj do názvu abstraktnej vlastnosti, napr. **gramotný** -ná -né 2. st. -nejší príd. **1.** ▶ ktorý vie čítať a písať **2.** ▶ primerane vzdelaný, vyškolený, zručný v istom odbore: *byť počítačovo g.*; **gramotnosť** -ti ž. **1.** ▶ znalosť čítania a písania; op. negramotnosť **2.** ▶ základná znalosť al. ovládanie niečoho, primeraná vzdelanosť, zručnosť v istom odbore: *počítačová, internetová g...* □ *druhá gramotnosť* schopnosť využívať informačné technológie vo svojej profesii.

Spracovanie významov adjektívnych lexém v rámci polysémie vidno najmä pri lexémach, ktoré majú nielen vzťahové, ale aj vzťahovo-kvalifikačné významy, resp. kvalifikačné významy spojené s príznakom hodnotenia, napr. **funkčný** -ná -né príd. **1.** ▶ súvisiaci s vykonávaním funkcie, hodnoti... **2.** ▶ ktorý má istú funkciu, je zameraný na nejaký účel... **3.** ▶ ktorý (dobře) funguje. Pri adjektívach so vzťahovými aj kvalifikačnými významami sa ako indikátor kvalifikačných významov uvádza stupňovateľnosť, napr. **dramatický** [-t-] -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s drámou, literárnym druhom... **2.** ▶ súvisiaci s divadelným, filmovým, televíznym a rozhlasovým umením... **3.** 2. st. -kejší ▶ vyznačujúci sa napätím, vzrušením, prudkým spádom deja... **4.** 2. st. -kejší ▶ ktorý má neočakávaný prudký priebeh a ktorý môže mať zlé, nepriaznivé následky.

Viacvýznamovosť prísloviiek väčšinou korešponduje s viacvýznamovosťou slovotvorne súvzťažných adjektív, napr. **dramaticky** prísl. **1.** ▶ typicky, charakteristicky pre drámu; tak ako v dráme... **3.** 2. st. -kejšie ▶ spôsobom vyvolávajúcim napätie, vzrušenie: *d. sa odmlčať* **4.** 2. st. -kejšie ▶ s neočakávaným, prudkým priebehom.

Druhý význam dvojvýznamového slova často predstavuje oproti základnému významu zmenu na osi konkrétny – abstraktný (abstraktnejší) význam. Zmena sa v slovníku manifestuje v spájateľnosti slovesnej lexémy so substantívami odlišujúcimi sa niektorými subkategoriami aj konkrétnymi príznakmi. Vyčlenenie významu podporuje (častočne) zmenená väzba, napr. **boďať**... **1.** (koho čím (do čoho); ø) ▶ zasahovať ostrým, končitým predmetom; syn. pichať: *b. nožom, dýkou* **2.** expr. (koho (čím); ø) ▶ spôsobovať podráždenie, nepokoj, znepokojovať; syn. podpichovať: *b. ironickými poznámkami*. Opakujúci sa spoločný sémantický príznak aj pribúdanie vždy iných diferenčných sémantických príznakov je charakteristické pre viacvýznamovú lexému, pri ktorej k rozlíšeniu jednotlivých významov prispievajú aj rozdiely vo väzbe, ako aj rozdielne odvodeniny: **deliť**... nedok. **1.** (čo) ▶ členiť, rozčleňovať istý celok na jednotlivé diely, zložky...: *d. pozemok na parcely*... **2.** (koho, čo (podľa čoho)) ▶ rozdeľovať, usporadúvať podľa istých kritérií, zaradovať do príslušnej rovnorodej skupiny...: *d. jablká podľa veľkosti*... **3.** (čo (komu/medzi kým); ø) ▶ oddeľovať z väčšieho celku a dávať viacerým...: *d. majetok deťom*... **5.** mat. (čo; čím; ø) ▶ určovať, koľkokrát je deliteľ obsiahnutý v delenci... ▣ dok. k 1 – 3 ↗ **rozdeliť**, k 5 ↗ **vydeliť**.

Terminologické významy sa pomerne často spracúvajú ako samostatné významy začlenené do heslovej state jednej viacvýznamovej lexémy, teda v rámci polysémie. Tak je to napr. v samostatnom hesle verbálneho substantíva **delenie** -ia s. **1.** ▶ rozoberanie na jednotlivé časti... **2.** mat. ▶ znižovanie delenia... **3.** biol. ▶ spôsob rozmnožovania buniek... **4.** tech. ▶ vyznačenie rovnakých

vzdialeností. Terminologické významy obsahujú viacero diferenčných prvkov, ktorými sa terminologický význam jedného vedného a technického odboru oddeľuje od druhého. Významová súvislosť terminologických významov, aj keď je menšia ako v heslových statiach, v ktorých prevažujú lexikálne jednotky z bežného jazyka, chápe sa ako postačujúca na spracovanie v rámci jednej (polysémickej) lexémy. Súvislosť jednotlivých významov (v polysémických lexikálnych jednotkách nerovnako veľká) odlišuje polysémiu od homonymie. Heslové slová späté vzťahom homonymie patriace k vlastným (pravým) homonymám sú bez zjavnej významovej súvislosti.

7.5. Synonymia a antonymia

Heslové slovo a jeho synonymá (slová s podobným až identickým významom) na jednej strane a antonymá (slová s opačným významom) na druhej strane tvoria dôležité mikrosystémy (paradigmy) slovnej zásoby. Ich uvádzanie v slovníku napomáha objektivizáciu výkladu, uľahčuje vymedzovanie polysémie a poukazuje na sémantické vzťahy slov a viacсловných lexikálnych jednotiek.

Synonymá sa vyskytujú v heslových statiach vo viacerých funkciách:

1. Ako súčasť výkladu, ak je synonymum súčasne nadradeným pojmom heslového slova, napr. **bordový**... majúci farbu červeného vína, tmavočervený; **boxer**¹... zápasník v boxe¹.

2. Ako podporný výkladový prostriedok oddelený od textu výkladu čiarkou, napr. **bohorovne**... expr. s nadmernou sebaistotou, povýšenecky, suverénne. Synonymá sa tu uvádzajú na dokreslenie významu slova. Takto sa postupuje predovšetkým pri príznakových heslových slovách, keď sa za textom výkladu uvádzajú neutrálne synonymá (neutrálne náprotivky príznakových slov).

3. Ako alternatívny jednoslovný vyjadrovací prostriedok v špeciálnom pododdiele za skratkou syn., napr. **bezcitný**... neprejavujúci nijaký cit, súcitiť, porozumenie voči niekomu, niečomu; svedčiaci o tom; syn. krutý, surový, hrubý; op. citlivý; **feták**... slang. kto fetuje, fetovač; syn. fetoš. Skratkou syn. sa označujú slová, ktoré majú pojmovú zložku významu podobnú tej, ktorú má heslové slovo, a navyše majú zhodnú aj pragmatickú zložku významu (t. j. prípadný citovohodnotiaci komponent a štýlovú určenosť). Dôležitou vlastnosťou takto vyčlenených synonym je možnosť použiť ich ako alternatívny prostriedok v istom texte toho istého štylistického registra. Pravda, neplatí to o všetkých kontextoch heslového slova, keďže absolútna zameniteľnosť v texte nebola stanovená ako kritériálna vlastnosť takto vyčleňovaných synonym.

4. Ako typ výkladu vo veľmi úzko obmedzenom okruhu príznakových slov typu **gebula** (hlava). Vtedy sa pripúšťa výklad neutrálnym synonymom, napr. **cigaretla** -tle -tiel' ž. subšt. ▶ cigareta.

Antonymá (skratka op. – opozitum) sa používajú na doplnenie opisu významu, napr. **dočasný**... op. trvalý; **ďaleký**... 2. ▶ siahajúci do veľkej vzdialenosti... op. blízky; **deň**... op. noc; **áno**... 1. ▶ vyjadruje súhlas... op. nie, na doplnenie opisu významu. Antonymá sú aj výrazným indikátorom samostatného významu v prípade viacvýznamovej lexémy, napr. **civilný**... 1. ▶ určený pre občana, nevojenský, neuniformovaný; op. vojenský: c. oblek; civilná osoba; civilné obyvateľstvo 2. ▶ zachovávajúci úradom vyžadovanú formu; syn. občiansky, necirkevný; op. cirkevný: c. obrad; c. sobáš... 5. 2. st. -nejší ▶ svedčiaci o jednoduchosti; syn. prirodzený, vecný, nestrojený; op. strojený: c. tón; c. prejav.

Antonymum, ako slovo s opozitným významom, sa spravidla uvádza za synonymom, ale v niektorých prípadoch aj za konkrétnym ustáleným (často terminologickým) spojením, napr. **čierny**... ekon. profes. čierne čísla kladné, op. červené.

7.6. Homonymia

Homonymá, slová rovnakej jazykovej (zvukovej alebo grafickej) formy s rozdielnym lexikálnym alebo gramatickým významom, sa spracúvajú v samostatných heslových statiach s uvedením číslicového indexu v hornej časti za heslovým slovom. V slovníku sa vychádza zo širšieho chápania homonymie a všetky typy homonymie – vlastné lexikálne (pravé) homonymá i čiastočné slovnodruhové a gramatické homonymá – sa spracúvajú rovnakým spôsobom.

Vlastné lexikálne (pravé) homonymá sú rovnako znejúce slová bez zjavnej významovej súvislosti, ktoré majú rozdielny pôvod, napr. **čelo**¹ *čela čiel* s. **1.** ▶ predná vyklenutá časť hlavy; **čelo**² *čela čiel* s. <tal.> hovor. ▶ väčší štvorstrunový sláčikový hudobný nástroj, violončelo; **dozriet**¹ *-reje -rejú -rej!* *-rel -rejúc -retý -retie* dok. **1.** ▶ zrením dosiahnuť konečný stav; **dozriet**² *-rie -rú -ri!* *-rel -rúc* dok. **1.** ▶ (na koho, na čo) venovať niekomu, niečomu pozornosť; **cap**¹ *capa* pl. N a A *capy* m. **1.** ▶ samec kozy; **cap**² cit. **1.** ▶ napodobňuje zvuk pri plesnutí; **euro**⁻¹ prefixoid <VM> prvá časť zložených slov s významom **1.** i **eur-**, **europo-** ▶ týkajúci sa Európy, európsky; **euro**⁻² prefixoid <U> ▶ prvá časť zložených slov s významom eurový, týkajúci sa eura, spoločnej meny Európskej únie.

Ako homonymá sa spracúvajú i adjektíva utvorené od nehomonymných základov, napr. **autový**¹ *-vá -vé* príd. šport. ▶ vzťahujúci sa na aut; **autový**² *-vá -vé* príd. zried. ▶ súvisiaci s autom, motorovým vozidlom; **fóliový**¹ *-vá -vé* príd. ▶ vyrobený z fólie; **fóliový**² *-vá -vé* príd. ▶ vzťahujúci sa na fólio.

Medzi slovnodruhové homonymá patrí veľká skupina slov, ktoré vznikli prechodom z jedného slovného druhu do druhého, t. j. slová rovnako znejúce, ale s rozdielnou slovnodruhovou platnosťou, napr. **allegro**¹ [-l-] prísl. <tal.> ▶ veselo, rýchlo; **allegro**² [-l-] *-ra -gier* s. <tal.> hud. s. ▶ skladba v rýchлом tempe; **alko**¹ neskl. príd. hovor. (o nápojoch) ▶ obsahujúci alkohol; **alko**² *alka* i neskl. s. hovor. ▶ nápoj obsahujúci alkohol; **brutto**¹ [-t-] neskl. príd. <tal.> obch., účt. ▶ týkajúci sa celku, hrubý, celkový; **brutto**² [-t-] prísl. <tal.> ▶ so zreteľom na celok, súhrnne, vcelku; **domáci**¹ *-ca -ce* príd. **1.** ▶ vzťahujúci sa na domácnosť, na dom, na domov; **domáci**² *-ceho* pl. N *-ci* m. ▶ majiteľ domu, bytu, prenajímateľ; **fakticky**¹ [-t-] prísl. ▶ prostredníctvom faktov; **fakticky**² [-t-] časť hovor. **1.** ▶ potvrdzuje vzniknutú situáciu, skutočnosť; **doprostred**¹ prísl. ▶ na miesto v strede, do prostriedku; **doprostred**² predl. s G ▶ vyjadruje smerovanie al. umiestnenie, umiestňovanie do stredu niečoho; **bársako**¹, **bárako**¹ zám. neurčité príslovkové hovor. ▶ odkazuje na ľubovoľnosť al. rozmanitosť pri výbere spôsobu; **bársako**², **bárako**² časť hovor. ▶ vyjadruje pevné presvedčenie, istotu bez ohľadu na okolnosti; **dokelu**¹, pís. i **do kelu**¹ cit. hovor. ▶ mierne zahrešenie vyjadrujúce zlosť; **dokelu**², pís. i **do kelu**² prísl. hovor. expr. ▶ preč z doterajšieho miesta.

Mužské podstatné mená zhodného tvaru a rovnakého pôvodu označujúce osobu, zviera alebo vec a odlišujúce sa gramatickou formou kategórie životnosti sú takisto spracované ako homonymá v samostatných heslách, napr. **dekódovač**¹ [d-] *-ča* pl. N *-čí* m. eltech. ▶ kto dekóduje; **dekódovač**² [d-] *-ča* pl. N *-če* m. eltech., inform. ▶ zariadenie, prístroj na dekódovanie; **bradáč**¹ *-ča* pl. N *-čí* m. ▶ bradatý muž; **bradáč**² *-ča* pl. N a A *-če* A hovor. i *-čov* m. ▶ pes s čiernou al. čiernostriebornou srstou; **behúň**¹ *-ňa* pl. N *-ni* G *-ňov* m. ▶ rýchly vytrvalý bežec; **behúň**² *-ňa* pl. N *-ne* G *-ňov* A hovor. i *-ňov* m. ▶ rýchly kôň al. iné zviera; **behúň**³ *-ňa* pl. N *-ne* G *-ňov* m. ▶ dlhý úzky koberec.

Životné (osobné) ženské podstatné mená prechýlené od mužských podstatných mien sú spravidla prihniedzované v príslušnom hesle, ale k nim homonymné súvzťažné slová označujúce zvieratá alebo veci sú spracované v samostatných heslách a podobne ako všetky ostatné typy homonym sú označené indexom, napr. **betonár** *-ra* pl. N *-ri* m. ▶ kto pracuje s betónom... ▣ **betonárka**¹ *-ky -rok* ž.; ako samostatné heslo sa uvádza **betonárka**² *-ky -rok* ž. hovor. ▶ výrobnia betónovej zmesi. Heslo **farbiarka**¹ ž. je prihniedzované k heslu **farbiar**¹ *-ra* pl. N *-ri* m. **1.** ▶ remeselník zaoberajúci sa farbením... ▣ **farbiarka**¹ *-ky -rok* ž.; heslo **farbiarka**² je prihniedzované k heslu **farbiar**² *-ra* pl. N a A *-re* m. polóvný pes s výborným čuchom... ▣ **farbiarka**² *-ky -rok* ž. hovor. Samostatne je spracované heslo **farbiarka**³ *-ky -rok* ž. vin. profes. ▶ modrá odroda viniča.

8. Funkčné kvalifikátory

Funkčné kvalifikátory sa vymedzujú ako výsledok vzájomného spolupôsobenia troch typov noriem – jazykových (systémových, štruktúrnych), komunikačných a štýlových. Funkčný kvalifikátor je prienik typov komunikácie vymedzených podľa sociálnych rolí nositeľov (používateľov) jazyka s jednotlivými komunikačnými sférami vymedzenými podľa druhov činností. Funkčný kvalifikátor označuje prevažujúci výskyt lexikálnej jednotky v príslušnej komunikačnej sfére,

in ktorej funguje ako charakteristický (typický, dominantný) prostriedok. Funkčný kvalifikátor je nositeľom informácie dvojakého druhu: 1. z rôznych hľadísk a podľa rozličných kritérií (normatívnych, realizačných, komunikačných, komunikačno-štylových) signalizuje sféru používania danej lexikálnej jednotky; 2. zachytáva pragmatické príznaky lexikálnej jednotky.

Kvalifikátormi sa neoznačujú neutrálne, bezpríznačkové spisovné slová (slovné spojenia a jednotlivé významy slov).

Funkčnými kvalifikátormi sa označujú: 1. príslušnosť slov a spojení k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám; 2. pragmatická zložka lexikálneho významu; 3. charakteristika lexikálnych jednotiek z časového hľadiska; 4. etnografizmy a regionalizmy; 5. nespisovné lexikálne jednotky; 6. označenie podľa výskytu (frekvencie); 7. neoficiálne pomenovania. Kvalifikátor v podobe skratky sa umiestňuje za záhlavím pred výklad pri jednovýznamových lexikálnych jednotkách. Pri viacvýznamových lexikálnych jednotkách je kvalifikátor za záhlavím pred prvým významom vtedy, ak sa vzťahuje na všetky významy daného slova. Ak sa kvalifikátor vzťahuje len na konkrétny význam lexikálnej jednotky, nachádza sa pred výkladom príslušného významu.

8.1. Štylistické kvalifikátory

Z hľadiska príslušnosti k jednotlivým štýlom a štýlovým vrstvám sa lexikálne jednotky, ktoré fungujú predovšetkým v hovorenej (ústnej) komunikácii a charakterizuje ich spontánnosť a neoficiálnosť, označujú ako *hovorové* (skratka *hovor.*). Zväčša ide o jednoslovné pomenovania jednotky ako výsledok univerbizácie (**asfaltka** asfaltová cesta), o jednoslovné pomenovania zamestnaní (**bufetár** predavač v bufete), označovanie zamestnaní (**cestárčina** zamestnanie cestára) alebo o synonymné jednotky (**baba**² haruľa). Často sa spájajú aj s istými expresívnymi a časovými príznakmi, napr. **čučať** hovor. expr., **gebuzina** hovor. pejor., **domajstrovat'** hovor. iron., **cúg** hovor. zastar., **fertucha** hovor. zastaráv.

Knižné slová (skratka *kniž.*) sa vyčleňujú podľa sféry ich používania (funkčný faktor) ako lexikálne jednotky založené na „vyššom“ stupni spisovnosti, iste výnimočnosti, nevšednosti, dôležitosti. Navyše sa frekvencovane a príznakovito používajú v publicistických textoch, a to nielen písaných, ale aj hovorených, napr. **ambivalencia**, **boritel'**, **čarokrásny**, **dedovizeň**, **dúpä**, **efemérnosť**, **fundamentálny**, **glorifikácia**.

Odborné slová (skratka *odb.*) patria medzi výrazy používané v oblastiach, ktoré sa nevnímajú ako vedný, prípadne technický odbor (verejná správa, niektoré technologické postupy a pod.), napr. **alokácia**, **adjustáž**, **balíkovat'**, **dezén**, **fixačný**. Skratkou *odb.* sa označujú aj lexikálne jednotky so širokým všeobecnovedným alebo všeobecnotechnickým významom. Používajú sa nielen v spoločenskovedných, resp. v prírodovedných alebo technických odboroch, ale aj vo všetkých troch oblastiach súčasne, napr. **binárnosť**, **cyklizácia**, **dekomponovat'**, **divergentný**, **etážovitosť**. Popri skratke *odb.* sa v slovníku označujú skratkami jednotlivých odborov termíny z príslušných vedných odborov, prípadne kombinácia dvoch alebo troch skratiek oddelených čiarkou vtedy, ak je lexikálna jednotka termínom v dvoch alebo troch samostatných odboroch, napr. **amok** lek., psych., **analgetikum** farm., lek., **bilateralita** ekon., práv., **cytoskop** biol., lek., **denotácia** lingv., filoz., **ekrazit** chem., voj., **fokusácia** opt., fot., **gyroskop** tech., let., **antihelmintikum** farm., lek., veter. Niektoré slová fungujú ako termín alebo ako výraz s príznakom knižnosti. Túto ich dvojdornosť označuje kombinácia skratiek *kníž. al. odb.*, napr. **agens**, **dualita**, **etnos**, **exteriorizácia**, **gnómický**. Niektoré lexikálne jednotky, slová i slovné spojenia, sú označené kvalifikátorom *neodb.* (skratka *neodb.*), ak má termín, terminologické spojenie *neterminologický*, ale veľmi frekvencovaneý náprotivok, napr. **atómový** -vá -vé príd. **2.** ▶ *neodb.* súvisiaci s procesmi v atómovom jadre; založený na ich využívaní, jadrový; **biely**¹ -la -le **2. st.** *belší* príd. **1.** ▶ majúci farbu snehu, mlieka... *neodb.* **biela skalica** síran zinočnatý; **cisternový** -vá -vé príd. **1.** ▶ majúci pevne pripojenú al. umiestnenú cisternu, nádrž na kvapaliny... *neodb.* **cisternová loď** plavidlo na prepravu tekutého tovaru v komorách lodného priestoru, tanker.

Po prvý raz sa v SSSJ vyčleňujú profesionalizmy (skratka profes.) ako nociónálne lexikálne jednotky, ktoré v rámci odbornej skupinovej komunikácie slúžia ako ekonomické dorozumievacie prostriedky (zväčša jednoslovné). Na začiatku fungovania v príslušnej odbornej sfére často nemajú štandardizovaný terminologický náprotivok; rýchlo prenikajú aj do publicistickej sféry. Kvalifikátor profes. sa uvádza za skratkou príslušného odboru, napr. **bluesman**... hud. profes. autor al. interpret blues; **dozorovať**... práv. profes. vykonávať dozor; **glajcha**... stav. profes. 1. fáza stavby dokončenej po krov.

Publicistické lexikálne jednotky, publicizmy (skratka publ.), niekedy označované aj ako žurnalizmy, sú pojmové intelektuálne slová bežné v oblasti spoločensko-politického života, frekventovane, niekedy aj príznakovo používané v médiách, napr. **absentovať**, **aktér**, **bos**, **brífing**, **drevomafia**, **eskalácia**, **euroobčan**, **gólman**.

Administratívna lexika (skratka admin.), prv označovaná aj ako kancelarizmy, je charakteristická pre oblasť administratívno-právnych komunikátov (úradná komunikácia v štátnej správe a samospráve, organizácia spoločensko-politického života, hospodárska agenda), napr. **cen-zus**, **cirkulár**, **definitíva**, **deregulácia**, **globál**.

Poetické lexikálne prostriedky, poetizmy (skratka poet.), sú typické výrazové prostriedky najmä lyrickej poézie. Ich používanie je podmienené jednak dobovo, jednak individuálne, napr. **blysk**, **dennica**, **dial'**, **dniť sa**, **divokrásny**.

Biblické lexikálne jednotky, biblizmy (skratka bibl.), sú slová pochádzajúce z textov Bible, napr. **apokalypsa**, **blahoslavenstvo**, **diabol**, **Eliáš**, **filištínsky**¹, **Golgota**. K náboženskej lexike (skratka náb.) patria lexikálne jednotky v nábožensky orientovaných písaných aj hovorených textoch (duchovné piesne, kázne, homílie a pod.), napr. **askéza**, **džinizmus**, **exorcista**. Cirkevnými lexikálnymi jednotkami (skratka cirk.) sa označujú slová, ktoré pomenúvajú cirkevnú štruktúru a organizáciu jednotlivých cirkví, ich činnosti a prejavy, napr. **antifóna**, **blahorečenie**, **časoslov**, **diakon**, **ekuména**, **encyklika**, **funerál**.

8.2. Citovohodnotiace kvalifikátory

Podľa postoja (vzťahu) ku komunikovanému obsahu (jazykovej realite) sa vyčleňujú príznakové lexikálne jednotky. *Expresívne slová* (skratka expr.) vyjadrujú citový alebo vôľový postoj, sú charakteristické najmä pre hovorenú reč a často sa vyznačujú formálnou osobitosťou, napr. **babinec**, **búchačka**, **cintloš**, **čapták**, **dolifrovať**, **fifik**, **gramblavo**. Expresívnosťou sa vyznačujú aj mnohé (formálne) zdobneniny, ktoré zdobnenou formou pomenúvajú predmety a javy, ktoré nie sú alebo nemôžu byť malé, a primárne vyjadrujú citový postoj hovoriaceho, napr. **cukrárnička**, **dáždiček**, **fajnovostka**, **grošík**. Medzi hypokoristické slová, hypokoristiká (skratka hypok.), patria zdobnené (maznavé) obmeny neutrálnych pomenovaní v rodinnom prostredí, napr. **bavkať sa**, **cipuška**, **dcérenka**, **dedulo**, ako aj v dôverne blízkom prostredí, napr. **braček**, **doktorko**, **gajdoško**. Neoficiálne podoby rodných (krstných) mien sa uvádzajú v príslušných heslách za úradnou podobou ako *domácke* (skratka dom.), napr. **Anča**, **Evina**, **Gaba**, a zdobnené (skratka zdob.), napr. **Anka**, **Evka**, **Gabika**. Eufemické slová, eufemizmy (skratka zjemn.), označujú slová zjemňujúce (neprijemnú) skutočnosť, napr. **čuškať**, **docikať sa**, **frniačik**, **grckať**. Príznakové lexikálne jednotky, ktoré sa používajú pri komunikácii s malými deťmi, sú označené ako *detské slová* (skratka det.), napr. **búvať**, **cucu**, **čačany**. *Žartovné lexikálne jednotky* (skratka žart.) vyjadrujú žartovný prístup, postoj, napr. **česadlo**, **čučo**², **dunihlav**. Častejšie sa žartovnosťou vyznačujú frazeologické jednotky, napr. **agent**... ▣ fraz. žart. *agent s teplou vodou*; **básnický**... ▣ fraz. žart. *má básnické črevo*. Pejoratívne slová (skratka pejor.) vyjadrujú záporný, odsudzujúci postoj ku skutočnosti, napr. **byrokraticky**, **čvarga**, **darmožráč**, **fiflena**. Ironické slová (skratka iron.) vyjadrujú iróniu, výsmech. Príznakom irónie sa často vyznačujú zdobneniny, napr. **advokátik**, **citík**, **generálík**.

V SSSJ sa zachytáva aj tabuizovaná lexika ako integrálna súčasť verbálnej komunikácie, frekventovane využívaná nielen v hovorenej komunikácii, ale aj v beletrii, v mnohých komerč-

ných mediálnych žánroch a pod. Tabuizovanú lexiku tvoria pomenovania označujúce spoločensky a kultúrne neprimerané postoje komunikujúcich – sú to všetko expresívne vyjadrenia s negatívnym príznakom. Na najvyššom tabuizovanom stupni stoja vulgarizmy (skratka vulg.), slová, slovné spojenia, frazémy, ktoré pomenávajú sexuálne orgány, názvy intímnych častí tela, sexuálne činnosti, ako aj oblasť vylučovania, napr. **čurák, dosrať sa**. Kvalifikátorom hrubé slová (skratka hrub.) sa označujú spoločensky neprimerané, neslušné pomenovania, kliatby a nadávky, napr. **buzerant, cundra, basom**.

8.3. Časové hľadisko

Na časovej osi sa vydeľuje viacero skupín slov. Historizmy (skratka hist.) sú slová pomenávajúce predmety a javy, ktoré jestvovali v minulosti a dnes sa využívajú najmä v historiografických a memoárových textoch; na rozdiel od archaizmov nemajú neutrálne synonymá, napr. **ablegát, brtníctvo, centúria, četník, dereš, edil, florén, gilda**. K historizmom sa priradujú aj heslá pomenávajúce príslušníkov starobylých národov a starobylé ríše, napr. **Avar¹, Dák, Dór, Etrusk, Asýria, Byzancia, Elam, Fenícia**. Historické výrazy súvisia s konkrétnym historickým obdobím, preto sú často vo výklade dopĺňujúce poznámky na ich presnejšie časové zaradenie, napr. **bakchanálie** (v starovekom Grécku a v starovekom Ríme), **cenzor** (v starovekom Ríme), **donácia** (vo feudalizme). Archaické slová, archaizmy (skratka arch.), sú také štylisticky príznakové lexikálne jednotky, ktoré sa prestali používať, nie sú bežné a využívajú sa ako charakterizačný prostriedok doby, napr. **amice** (priateľu), **drievny** (starodávny).

Slová a slovné spojenia charakteristické pre staršiu generáciu, v súčasnej komunikácii nahradzované inými výrazmi, sú označené ako zastarané (skratka zastar.), napr. **ambrela** (dáždnik), **baršún** (zamat), **firhang** (záclona), **grís** (krupica). Slová a slovné spojenia, ktoré postupne ustupujú z bežného používania, sa označujú ako zastarávajúce (skratka zastaráv.), napr. **bagáz²** (batožina), **bukréta** (kytica), **činžový** (nájomný), **garsoniéra** (garsónka). Staršie termíny sa okrem skratky odboru označujú aj kvalifikátorom star., napr. **dvojkľičny** star. bot., **ferment** star. chem. Nové lexikálne jednotky, neologizmy, zaradené do SSSJ sa explicitne neoznačujú nijakou skratkou. Slová a slovné spojenia charakteristické pre obdobie desaťročí pred rokom 1989 sa spracúvajú so sémantickou poznámkou (prv) pred výkladom, napr. **branec, cyklostyl, dvadsaťhaliernik**. Na časové obdobie 19. a začiatku 20. storočia upozorňuje poznámka (v minulosti), napr. **čeladník, deputátyn, drotárčina, elementárka, garnizóna**.

8.4. Teritoriálne hľadisko

Spisovné slová a slovné spojenia sa osobitnými kvalifikátormi neoznačujú. Slová pomenávajúce reálie, predmety, javy a činnosti z oblasti materiálnej kultúry, ktoré nemajú pendant v spisovnom jazyku a pôvodne sa zaradovali medzi nárečové slová, sú označené ako etnografizmy (skratka etnogr.), napr. **brusliak, brdár, dvojačky, frišká, gondáš**. Dialektizmy, ktoré nadobudli širšiu územnú platnosť na úrovni regiónov alebo makroareálov a využívajú sa najmä v hovorenej komunikácii, resp. aj v literatúre, sú označené ako regionalizmy (skratka region.), napr. **barbo-ra, dach, druzgavec, garád**.

8.5. Normatívne hľadisko

Nespisovné lexikálne jednotky, ktoré sa využívajú na zámerné odlíšenie od spisovnej normy, majú širšiu komunikačnú platnosť a cudzí pôvod, sa označujú ako subštandardné (skratka subst.), napr. **bacha, blbec, cimra, grazel**. Na rozdiel od nich slangové slová, slangizmy (skratka slang.), sú dorozumievacím prostriedkom iba v istých sociálnych a vekových skupinách; charakterizuje ich vysoká miera expresívnosti a deformovaná výrazová štruktúra, napr. **atmoška, blicnúť si, bočák, ciga, depka, didžina, facina**.

Poznámka vhodnejšie upozorňuje, že lexikálna jednotka spracovaná v samostatnom hesle má svoj vhodnejší (odporúčaný) ekvivalent, napr. **akonáhle**... vhodnejšie len čo, sotva, hneď ako; **behom**²... vhodnejšie v priebehu, počas, za; **častokrát**... vhodnejšie často; **email**... **4.** ... vhodnejšie glazúra, smalt.

Lexikálne jednotky, ktoré sa hodnotia ako nesprávne, sú uvedené len ako odkazové heslá s poznámkou správ, napr. **antidatovať* ↗ správ. **antedatovať**; **bažina* ↗ správ. **močiar**; **cezčasový* ↗ správ. **nadčasový**; **čidlo* ↗ správ. **snímač**; **dielčí* ↗ správ. **čiastkový**.

8.6. Frekvenčné hľadisko

Z hľadiska výskytu (frekvencie) sa slová s nízkym výskytom označujú ako zriedkavé (skratka zried.), napr. **beživotnosť**, **búcie**, **cvrčať**, **dobývač**, **goriliak**.

8.7. Neoficiálne pomenovania

V slovníku sa označujú aj neoficiálne pomenovania (skratka neofic.), napr. **ambasáda** -*dy* -*sád* ž. ... neofic. **1.** zastupiteľský úrad štátu al. medzinárodnej inštitúcie v inom štáte vedený veľvyslancom, veľvyslanectvo...; **Angličan** -*na* pl. N -*nia* m. **1.** obyvateľ Anglicka... **2.** neofic. obyvateľ Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska; **Baltik** [-*t*] -*ka*/*-ku* m. neofic. Baltské more; **Gerlach** -*chu* m. neofic. Gerlachovský štít.

9. Uvádzanie dokladov (exemplifikácia)

Uvádzaním dokladov sa potvrdzuje, konkretizuje a dopĺňa výklad heslového slova. V dokladoch sa premieta jeho syntagmatická potencialita, tak kategoriálna (spájateľnosť na úrovni slovného druhu), ako aj kolokačná (lexikálnosémantická). Súbor dokladov (exemplifikácia) sa uvádza za výkladom a jednotlivé doklady sa oddeľujú bodkočiarkou.

Dokladmi sa ilustruje význam všetkých heslových slov okrem značiek a skratiek. Iniciálové skratky (akronymá) sa dokladajú vtedy, ak sa pri nich uvádza aj kategória rodu.

Zo slov, ktoré nemajú výklad, teda z prihniezdovaných slov, sa dokladá použitie zdobnenín, hypokoristík a augmentatív, aby sa pomocou kontextu manifestoval pragmatický prvok ich významu. Výnimočne sa dokladajú aj menej frekventované prechýlené mená.

V ilustračných spojeniach sa skracujú do podoby začiatočného písmena s bodkou tie tvary heslového slova, ktoré sú totožné s tvarom heslového slova v záhlaví. Neskracujú sa tie tvary heslového slova, ktoré sa od tvaru heslového slova uvedeného v záhlaví odlišujú pádom, číslom, rodom a pod. vrátane záporných tvarov sloviac a stupňovaných tvarov adjektív. Tvary heslového slova sa neskracujú v citátových dokladoch. Podobne sa neskracujú viacsovné cudzojazyčné výrazy, sekundárne predložky, krátke citoslovcia, častice a spojky.

Doklady sú v heslovej stati usporiadané podľa ich povahy a funkcie takto: 1. frekventované a typické spojenia; 2. vety (zriedkavo spojenia), ktoré sú autorské citáty alebo citáty z periodík (s uvedením autora alebo zdroja v hranatých zátvorkách); 3. spojenia alebo vety, v ktorých nastal posun významu slova v porovnaní s jeho výkladom, tzv. prenesené použitia slov, ktoré sú označené skratkou pren. Všetky tri typy dokladov reprezentujú voľné spojenia.

Typické spojenia ilustrujú bežné, uzualizované, ale neidiomatické použitia heslového slova. Poradie voľných spojení je určené poradím výkladových perifráz. Výraznejšie sa to uplatňuje najmä v adjektívnych heslách, napr. **dukátový** -*vá* -*vé* príd. ▶ súvisiaci s dukátom; určený na výrobu dukátov: *dukátová minca*; *dukátové zlato* takmer rýdze zlato (23 3/4 karátu). V substantívnych heslách sa význam dokladá najprv spojeniami so zhodným prívlastkom, po ktorých nasledujú spojenia s nezhdným prívlastkom a napokon slovesné spojenia, v ktorých je dokladané substantívum objektom alebo subjektom, napr. **dukát** -*ta* pl. N -*ty* m. ⟨tal.⟩ ▶ (v minulosti) zlatá minca...; platidlo vysokej hodnoty...: *zlatý, falošný d.*; *uhorský, viedenský d.*; *mešec dukátov*; *rozdávať dukáty*. V slo-

vesných heslách sa ako prvé uvádzajú spojenia slovesa s typickým závislým substantívom (spravidla vo funkcii objektu) a na druhom mieste s adverbialným doplnením, napr. **čítať** -ta -tajú -taj! -tal -tajúc -tajúci -taný -tanie nedok. **1.** (čo; ø) ▶ vnímať zrakom text, príp. ho nahlas reprodukovat': č. knihu, noviny, elektronickú poštu; č. pomaly, zreteľne, plynule.

Kým v necitátových dokladoch v podobe spojení sa ilustruje typickosť, bežnosť použitia, v citátových dokladoch sa poukazuje na menej zvyčajné, kreatívnejšie použitie slova. Pri prenesených použitíach označených skratkou pren. je zväčša pripojený krátky výklad, napr. **dohasnúť**... dok. ▶ prestať horieť, svietiť: fajka dohasla... pren. *Vojna vo svete dohasla.* [L. Ťažký] skončila sa.

Heslová stať obsahuje ďalšie typy spojení, ktorých komponentom je heslové slovo, ale ktoré sa na rozdiel od voľných spojení charakterizujú ustálenosťou a s ňou spojenou reprodukovateľnosťou. Ustálené spojenia sa nepovažujú za ilustráciu významu v pravom zmysle slova.

10. Ustálené spojenia

Všetky ustálené spojenia sú systémové lexikálne jednotky a majú pomenúvaciu funkciu. Na základe špecifikácie ich pomenúvacej funkcie, napr. poukázáním na príznak nociónálnosti (v prípade lexikalizovaných spojení, viacslovných termínov a proprií) alebo na príznak citovohodnotiaceho postoja obsiahnutý vo frazémach, sa vymedzujú určité skupiny ustálených spojení, ktoré sú relevantné z hľadiska svojho lexikografického spracovania.

10.1. Lexikalizované spojenia

Ako lexikalizované spojenia typograficky odsadené za značkou □ sa v slovníku uvádzajú združené pomenovania (vlastné lexikalizované spojenia), ktoré si vyžadujú výklad, napr. *biela káva, čierna skrinka, modré barety, francúzska posteľ, červený diplom, blší trh.* Potreba vyložiť spojenia tohto typu vyplýva z faktu, že jeden z komponentov spojenia, zriedkavejšie obidva komponenty, je sémanticky „posunutý“ a komponent, ktorý je heslovým slovom, nevystupuje v spojení v tom význame, ktorý sa opisuje výkladom (spojenie je idiomatické).

Združené pomenovania, ktoré nemajú túto vlastnosť, sa špeciálne neodsadzujú a ani nevykladajú. Sú súčasťou ilustračnej zóny hesla, napr. *telefónna búdka, domáca adresa, žehliaca doska.*

Združené pomenovania, ktorých komponentom je substantívum s kategoriálnym významom (*hudobné dielo* skladba, *diplomatické kruhy* diplomati), sú síce motivačne úplne priezračné, ale vzhľadom na značnú sémantickú vyprázdnenosť substantíva a existenciu jednoslovného náprotivku sa tieto multiverbizované pomenovania uvádzajú ako typograficky odsadené lexikalizované spojenia v hesle príslušného substantíva alebo adjektíva. Ako typograficky odsadené lexikalizované spojenia sa uvádzajú aj slovesno-menné spojenia s kategoriálnym slovesom a abstraktným substantívom, ktorých ekvivalentom je jednoslovná lexikálna jednotka (synonymné sloveso). Takto vyčlenené slovesno-menné spojenia sa nachádzajú v heslovej stati príslušných abstrakt, napr. *robiť agitáciu* agitovať, *robiť analýzu* analyzovať, *podat' apeláciu* odvolať sa, *udelovať, udeliť* amnestiu amnestovať, *viest', mať evidenciu* evidovať, *vykonať exhumáciu* exhumovať, *mať dojem* nazdávať sa, *dať, poskytnúť garanciu na niečo* garantovať. V slovesnom hesle sa v rámci špeciálneho významu uvádzajú všetky lexikalizované spojenia s daným slovesom, napr. **dostať**... **12.** ▶ ako formálne sloveso tvorí s pripojeným podstatným menom lexikalizované spojenie: ... *dostať meno, názov, prezývku* byť pomenovaný; *dostať milosť* byť omilostený; *dostať rozum* zmúdriť; *dostať odvalu* odvážiť sa a mnohé iné. V zóne lexikalizovaných spojení sa spracúvajú aj spoločenské formuly, ako sú pozdravy, zdvorilostné frázy, oslovenia, príkazy, napr. *s vašim dovoľením, ruky bozkávam, ctihodný súd, bratia v Kristu, daj prednosť v jazde.*

10.2. Terminologické spojenia

Prevažnú väčšinu terminologických spojení tvorí substantívum s klasifikačným prívlastkom, napr. *alkylová skupina, cisársky rez, elementárne častice, estónske podanie.* Uvádzajú sa ako súčasť

dokladových spojení terminologického heslového slova, napr. **celulárny** -na -ne príd. 1. biol., lek. ▶ súvisiaci s celulou; syn. bunkový: *celulárna štruktúra; celulárna fyziológia, patológia*, alebo ako dokladové spojenia ilustrujúce terminologické použitia slova primárne neterminologického heslového slova, napr. **estónsky**¹ -ka -ke príd. 1. ▶ súvisiaci s Estónskom, s Estóncami: ... šport. *estónske podanie* (vo volejbale) bočné podanie zhora; **dukátový** -vá -vé príd. súvisiaci s dukátom... kuch. *dukátové buchtičky* neplnené buchtičky z kysnutého cesta poliate vanilkovým al. iným krémom.

Terminologické spojenia, ktorých adjektívny komponent má veľmi úzku spájateľnosť (monokolokabilné slovo), napr. **dvojkariérový**... príd.: sociol. *dvojkariérové manželstvo, partnerstvo*, alebo komponentom spojenia je privlastňovacie prídavné meno od individuálnych osobných mien, napr. **Ampérov**... príd. privl.: fyz. *Ampérove pravidlo*, sa spracúvajú osobitným spôsobom (bližšie v časti Spájateľnosť, 6.3.).

V slovníku sa uvádzajú aj nomenklatúrne názvy z oblasti botaniky a zoológie. Tieto rodovo-druhové pomenovania majú pri sebe uvedený latinský ekvivalent, napr. **fenikel**... bot. *f. obyčajný* *Foeniculum vulgare*; **grónsky**¹... zool. *veľryba grónska* *Balaena mysticetus*.

10.3. Viacslovné vlastné mená

Viacslovné vlastné mená môžu mať terminologický a neterminologický charakter.

Viacslovné vlastné mená terminologického charakteru sa uvádzajú spolu s ostatnými terminologickými spojeniami za citátovými dokladmi, napr. **cesta**... astron. *Mliečna c.*, hist. *Jantárová c.*; **amsterdamský**... polit. *Amsterdamská zmluva*.

Viacslovné vlastné mená neterminologického charakteru sa uvádzajú v zóne lexikalizovaných spojení za značkou □. Ide o tieto typy viacslovných proprií: mená osôb (*Červená čiapočka*), názvy organizácií (*Európsky parlament, Hlas Ameriky*), názvy sviatkov (*Božie narodenie, Deň matiek*), názvy dokumentov (*Deklarácia práv dieťaťa, Červená kniha*), názvy lokalít (*Africký roh*), názvy artefaktov (*Trat' družby, Biely dom, Berlínsky múr*), názvy podujatí (*Ázijské hry, Bienále ilustrácií Bratislava*).

10.4. Frazeológia a paremiológia

Ustálené spojenia tohto typu sa uvádzajú na konci heslovej state príslušného heslového slova za značkou □. Členia sa na frazeologické jednotky – frazémy (ustálené kombinácie slov so stavbou syntagmy) a parémie (ustálené kombinácie slov so stavbou vety). Medzi frazémy sa zaraďujú aj ustálené prirovnania a expresívne formuly, ako napr. *nadávky, kliatby, zaverenia, zahrešenia, výstrahy a pod.* Frazémy sa označujú skratkou *fraz.* Na začiatku zóny frazém sa uvádzajú abecedne usporiadané prirovnania. Za nimi nasledujú vlastné frazémy, ktoré sú usporiadané podľa štruktúrnych typov v tomto poradí: minimálne frazémy, menné frazémy a slovesné frazémy. V rámci tohto členenia sa uvádzajú podľa abecedného poradia prvého komponenta. Frazémy sa spracúvajú pri všetkých plnovýznamových slovách. Minimálne frazémy predložkového a časticového typu (*ani za svet; bez okolkov; bez mihnutia oka; aby hol; už aj!; ako áno, ako nie*) sa spracúvajú aj v predložkovom a časticovom hesle. Frazéma sa uvádza v štandardizovanej podobe (kľúčové slovo je podľa svojej povahy v infinitíve, resp. v nominatíve). Niektoré typy frazém nie je možné transformovať do takejto podoby, napr. *nebabri, nekúpiš!; čuduj sa svete*. Hranatými zátvorkami sa naznačuje fakultatívnosť komponenta a variantné komponenty sa uvádzajú za znakom lomky, napr. *hudba [ďa-lekej] budúcnosti; [to je] dobrá/pekná fialka*. Väzba frazémy sa uvádza v podobe neurčitých zámen, napr. *robiť niekomu advokáta* obhajovať, zastávať niekoho. Varianty (resp. niekedy už frazeologické synonymá), ktoré majú alebo môžu mať rovnaký (jeden) výklad, sa označujú skratkou al., napr. *urobiť/spraviť capa záhradníkom* al. *poslať/pustiť capa do kapusty*.

Napriek tomu, že expresivita vo veľmi širokom zmysle slova je kritériálnou vlastnosťou frazém, a teda je prítomná v rozličnej miere v každej frazéme, predsa len možno uvažovať aj o expresivite v úzkom zmysle slova (vysoký stupeň citovej angažovanosti hovoriaceho vyjadrený spravidla aj lexikálnymi prvkami frazémy, jej konštrukčným typom alebo frapantnou obraznos-

ťou). Táto expresivita nie je prítomná vo všetkých frazeologizmoch, ale len v niektorých – označujú sa kvalifikátorom *expr.* Niektoré frazémy môžu mať aj kvalifikátor *hrub.* alebo *vulg.*

Každá frazeologická jednotka má vlastný, aspoň minimálny výklad významu. Doklady na fungovanie frazémy v texte sa neuvádzajú. Dokladujú sa iba niektoré minimálne frazémy, pri ktorých sa popri výklade poukazuje pomocou typických príkladov na prvky kontextu, napr. *od gruntu* al. *z gruntu* al. *do gruntu* od základu, celkom, úplne: *robiť niečo od gruntu; začať z gruntu nový život; všetko do gruntu zhorelo.*

Za frazémami sa uvádzajú parémie označené skratkou *parem.* V paremiologickej zóne hesla sú uvedené príslovia, porekadlá a pranostiky. Ak ich celkový význam vyplýva z významu jednotlivých slov, nevykladajú sa. Pri pranostikách sa uvádza v okrúhlych zátvorkách dátum, ku ktorému sa viažu, napr. *okolo Anny páli ako chlebová pec* (26. júla).

11. Terminológia

Termín reprezentuje vedecký pojem, ktorý je výsledkom vyššej úrovne poznávania skutočnosti. Najprimeranejším opisom tohto pojmu je striktné formulovaná definícia. To značí, že rodový pojem (*genus proximum*) aj druhové rozdiely (*differentia specifica*) sa vymedzujú z hľadiska systematiky daného odboru, teda tak, ako ich chápu a stanovujú odborníci na základe súčasnej úrovne vedeckého poznania. Výklad termínu vo všeobecnom výkladovom slovníku nemôže spĺňať požiadavky striktné formulovanej definície. Lexikografické výklady termínov sledujú kritérium obsahovej správnosti, ale neposkytujú používateľovi takú komplexnú a odborné formulovanú informáciu, akú mu ponúkajú terminologické slovníky a encyklopédie. Celkovo však možno povedať, že stupeň odbornosti výkladu mnohých termínov zaradených do slovníka je vyšší ako bežné poznanie danej reality alebo javu. Týka sa to napríklad uvádzania čeladi a odlišovania významu rodu a druhu v heslách opisujúcich niektoré rastliny.

Výber terminologických hesiel do všeobecného výkladového slovníka predstavuje jeden z najzložitejších problémov tvorby heslára. Dosiahnuť vyváženosť pomeru medzi jednotkami bežnej slovnej zásoby a odbornými pomenovaniami je ambíciou každého slovníka, SSSJ nevynímajúc.

Stimulom na zaradenie terminologických slov do slovníka je fakt, že ide o pomenovania a skutočnosti, o ktoré sa zaujíma aj širšia laická verejnosť, pretože sa bezprostredne dotýkajú niektorých stránok bežného života. Záujem verejnosti sa odráža v ich frekventovanom výskyt v popularizačných a publicistických textoch. Ďalším stimulom na zaradenie odborného slova do slovníka je, ak určité pomenovanie je kľúčovým termínom odboru, hoci jeho používanie nie je v bežnom diskurze frekventované. Termíny z hľadiska ich závažnosti posudzovali odborní konzultanti, uznávaní odborníci príslušnej vednej alebo technickej disciplíny.

Z povedaného vyplýva, že do SSSJ sa nezaraďovali úzko odborné termíny. Okrem normalizovanej terminológie sa v slovníku spracúva aj istý výber frekventovaných profesionalizmov, odborných pomenovaní, ktoré nie sú oficiálnymi termínmi, ale na rozdiel od profesionálne orientovaných slangových výrazov ostávajú v medziach spisovného jazyka.

Príslušnosť k odbornej, resp. terminologickej lexike sa signalizuje špeciálnymi kvalifikátormi odboru, napr. termín z fyziky (skratka *fyz.*), termín, výraz z archeológie (skratka *archeol.*), výraz z oblasti športu (skratka *šport.*) a desiatky iných. Počet používaných kvalifikátorov neznamená počet možných odborných oblastí. Niektoré tradičné odborné sféry vyznačujúce sa značným stupňom špecifickosti majú vlastný kvalifikátor, hoci by mohli byť zahrnuté pod všeobecnejší kvalifikátor odboru, ktorého sú súčasťou. Napr. jeden z kvalifikátorov označuje termíny z oblasti fonetiky (*fon.*), aj keď fonetika je súčasťou lingvistiky. V podobnom pomere je ovocinárstvo a poľnohospodárstvo. A naopak, názvy niektorých odborov sa chápu ako všeobecnejšie pomenovania pre niekoľko užšie špecializovaných oblastí, napr. skratkou *fin.* sa pokrýva široko chápaná oblasť financií, a teda aj bankovníctvo, peňažníctvo, účtovníctvo a poisťovníctvo.

Ak je miera použitia slova za hranicami odboru vysoká a slovo funguje aj v determinologizovanom význame, považuje sa za súčasť bežnej slovnej zásoby, napr. **fakultatívny**, **exhalát**, **emulzia**.

Ak sa vedecký a bežný pojem výrazne odlišujú, heslo je spracované v dvoch samostatných významoch, napr. **eufória** -ie ž. <gr.> **1.** ▶ stav al. pocit dobrej nálady, pohody, spokojnosti až povznesenosti: *predvianočná e.*; *e. fanúšikov* **2.** psych., lek. vystupňované emocionálne prejavy, často nezodpovedajúce objektívnej situácii; stav prehnanej veselosti po požití psychotropných látok a pri niektorých duševných chorobách.

Ak sa jazykový a odborný pojem výrazne neodlišujú, majú len jednu definíciu, napr. **afekt** -tu pl. N -ty I -tmi m. <lat.> i psych. ▶ prudká, krátkotrvajúca citová reakcia (rozčúlenie, silné vzrušenie, veľký strach) sprevádzaná zrýchlením tepu, dychu, zblednutím: *nezvládnutý a.*; *a. zlosti*. Označenie i psych. pri tomto význame signalizuje, že slovo napriek determinologizácii ostáva pevnou súčasťou terminologickej sústavy daného odboru.

12. Hniezdovanie – spracovanie viacerých slov v jednej heslovej stati

Niektoré typy odvodených slov sa spracúvajú v jednej heslovej stati hniezdovaním. Hniezdovanie sa obmedzuje len na niektoré pravidelne tvorené odvodeniny. Lexikálny význam prihniezďovaných odvodených slov obsahuje oproti lexikálnemu významu slovotvorne motivujúceho slova iba jeden významový príznak navyše, napr. zdobnené podstatné meno *betárik* – malý betár, prechýlené podstatné meno *demokratka* – žena demokrat. Odvodeniny prihniezďované v heslovej stati k základnému heslovému slovu sa uvádzajú bez výkladu významu (výklad pomocou priradenia). Význam sa často ilustruje exemplifikáciou.

Hniezdujú sa tieto pravidelné slovotvorné typy:

12.1. Pri podstatných menách apelatívneho typu sa so skratkou zdob. hniezďuje zdobnené podstatné meno, zdobnenina (deminutívum) a so skratkou zvel. zveličené podstatné meno (augmentatívum). Pri týchto menách sa neuvádza výklad významu, iba gramatický aparát, prípadne kvalifikátory a ilustračné doklady, napr. **dobrák** -ka pl. N -áci G -kov m. ▶ veľmi vládny, dobromyselný, dobrosrdečný človek... ▶ **dobráčik** -ka pl. N -kovia zdob.: *usmievavý d.*; **dobráčisko** -ka pl. N -ká G -čisk s. i -ka pl. N -kovia G -kov m. zvel.: *fúzatý d. s neodmysliteľnou paličkou*; **dobráčka** -ky -čok ž. Pri viacvýznamových heslových slovách sa uvádza číslo významu, ku ktorému sa tvorí deminutívna alebo zveličená podoba slova, ak sa netvorí ku všetkým významom, napr. **bod**¹ *body* pl. N *body* m. **1.** ▶ najmenšia časť plochy al. priestoru... **3.** ▶ malá časť plochy javiaca sa ako bodka... **6.** ▶ jednotka hodnotenia výkonu... ▶ **bodík** -ka pl. N -ky zdob. expr. k 3, 6; **dubák** -ka pl. N -ky m. **1.** ▶ bežné označenie vyhľadávanej jedlej huby, hríba dubového... **2.** pl. N -áci G -kov hovor. expr. ▶ hlúpy, nešikovný al. naivný človek... ▶ **dubáčik** -ka pl. N -ky m. zdob. ...; **dubáčisko** -ka -čisk s., v sg. i m., zvel. k 1.

Prihniezďované deminutíva môžu mať variantné podoby, napr. **frajer** -ra pl. N -ri m. ... ▶ **frajerček** -ka pl. N -kovia, **frajerík** -ka pl. N -íci/-kovia G -kov m. zdob., alebo môžu vytvárať viacstupňové odvodeniny, napr. **dážď** *dažďa* pl. N *dažďe* G *dažďov* m. ... ▶ **dážďik** -ka pl. N -ky m. zdob. k 1...; **dážďiček** -čka pl. N -čky m. zdob. expr. k 1.

Zdobneniny, ktoré majú viacero (často terminologizovaných) významov, spracúvajú sa v samostatných heslových statiach, napr. **bubienok** -nka pl. N -nky m. **1.** zdob. ▶ hudobný nástroj, malý bubon... **2.** anat. ▶ polopriesvitná blana... **3.** zool. ▶ súčasť sluchového, bubienkového orgánu hmyzu **4.** ▶ valčeková súčiastka niektorých prístrojov.

Slová s oslabeným deminutívnym významom (nepravé zdobneniny) sa spracúvajú ako varianty, ak sa používajú v tej istej funkcii, napr. **fľaša** -še *fľaš*, **fľaška** -ky -šiek ž. <nem.> **1.** ▶ obyč. sklená valcovitá nádoba s hrdlom...; **altán** -nu pl. N -ny, **altánok** -nku pl. N -nky m. <tal.> ▶ neveľká otvorená al. zasklená stavba so strechou v záhrade.

12.2. Pri životných podstatných menách mužského rodu sa pravidelne hniezduje prechýlené meno, prípadne zdobnenina od prechýleného mena. Prechýlenosť mena signalizuje skratka ženského rodu ž, napr. **darca** -cu pl. N -covia m. ... ▣ **darkyňa** -ne -kýň ž.; **demokrat** [d-] -ta pl. N -ti m. ... ▣ **demokratka** -ky -tiek ž. Ak má prechýlené ženské meno bohatšiu významovú stavbu ako iba pridaný sémantický príznak ženskosti, lexikálna jednotka sa spracúva v samostatnom hesle, napr. **bačovka**¹ -ky -viek ž. **1.** ▶ žena, ktorá vykonáva zamestnanie baču... **2.** hovor. ▶ bačova žena; **farárka** -ky -rok ž. **1.** ▶ žena vo funkcii farára (obyč. evanjelického)... **2.** hovor. ▶ manželka evanjelického farára.

12.3. Pri podstatných menách pomenúvajúcich zvieratá a vtáky sa s krátkym výkladom významu hniezdajú mená ženského rodu pomenúajúce samice, napr. **bobor** *bobra* pl. N a *bobry* m. **1.** ▶ veľký hlodavec s jemnou hnedou srstou... ▣ **bobrica** -ce -ríc ž. samica bobra. Pomenovania samíc psov sa pri základnom mene mužského rodu uvádzajú vtedy, ak je ich výskyt dostatočne doložený, napr. **foxtériér** [-t-] -ra pl. N a *A -ry* A hovor. i -rov m. (angl.) ▶ hladkosrstý al. drôtosrstý polovný pes... ▣ **foxtériérka** -ky -rok ž. hovor.

12.4. Ku geografickým názvom území a štátov sa prihniezdávajú obyvatel'ské mená, napr. **Fínsko** -ka s. ▶ štát v severnej Európe... ▣ **Fín** *Fína* pl. N *Fíni* m.; **Fínka** -ky *Fínok* ž. Neoficiálne podoby obyvateľských mien sa spracúvajú samostatne, napr. **Amík** -ka pl. N *Amíci* G -kov m. slang. ▶ obyvateľ Spojených štátov amerických, Američan. Pomenovania príslušníkov historických národov nie sú prihniezdované k názvom príslušných historických území, napr. **Dácia** -ie ž. hist. ▶ územie medzi dolným tokom Dunaja a východnými Karpatmi, ale spracúvajú sa osobitne, napr. **Dák** *Dáka* pl. N *Dákovia* m. hist. ▶ príslušník severnej vetvy indoeurópskeho kmeňa Trákov.

12.5. K rodnému (krstnému) menu sa prihniezdúva najskôr domácke meno (hypokoristikum, skratka dom.), po ktorom nasleduje zdobnené meno alebo viacero zdobnenín, napr. **Branišlav** -va pl. N -vovia m. (slovan.) mužské rodné (krstné) meno ▣ dom. **Braňo** -ňa pl. N -ňovia; zdob. **Branko** -ka pl. N -kovia.

12.6. Pri nedokonavých slovesách sa hniezduje opakovacie sloveso (frekventatívum, skratka opak.) vyjadrujúce opakovací spôsob slovesného deja, napr. **česať** *češe češú češ!* *česal češúc/česajúc češúci/česajúci česaný česanie* nedok. **1.** (koho; komu čo) hrebeňom, kefou uhládzať... ▣ opak. **česávať** -va -vajú -val.

12.7. Sekundárne predložky zložené z predložky a komponenta, ktorý je zmeraveným tvarom plnovýznamového slova, sú prihniezdované k heslám plnovýznamových slov, napr. **dôvod** -du pl. N -dy m. **1.** ... ▣ **z dôvodu** predl. s G kniž. vyjadruje príčinu; **dbať** *dbá dbajú dbaj! dbal dbajúc dbajúci dbanie* nedok. **1.** ... ▣ **nedbajúc na** predl. s A vyjadruje nevšimanie si niečoho. Na tom mieste v slovníku, kam predložka patrí podľa abecedného zaradenia prvého komponenta, uvádza sa odkaz na príslušné heslo, napr. **z dôvodu** ↗ **dôvod**; **nedbajúc na** ↗ **dbať**.

13. Spôsoby odkazovania

13.1. Odkaz na samostatne spracované odvodeniny

Heslová stať základného slova obsahuje odkaz (odkazy) na samostatne spracovanú zdobneninu, zveličené meno a prechýlené meno, napr. **bubon** *bubna* pl. N *bubny* m. **1.** hud. ▶ bicí hudobný nástroj... **2.** tech. ... **3.** hovor. ... ▣ zdob. ↗ **bubienok**; zdob. ↗ **bubník**; **bača** *baču* pl. N *bačovia* m. ... ▶ hlavný pastier... ▣ prechýlené ↗ **bačovka**¹; **farár** -ra pl. N -ri m. ... **1.** ▶ kňaz vykonávajúci duchovnú správu farnosti... ▣ prechýlené ↗ **farárka**.

13.2. Odkaz na základnú podobu mena

V hesle s rodným menom, ktoré je súčasne domáckou podobou iného oficiálneho rodného mena, sa uvádza odkaz na tieto oficiálne mená, napr. **Ela**, star. **Ella** *Ely/Elly El/Ell* ž. ženské rodné (krstné) meno ▣ dom. **Eluša** -še *Elúš*; zdob. **Elka** *Elky Eliek*; ↗ i **Elena, Eleonóra, Gabriela, Helena**.

13.3. Odkaz na súvzťažné gramatické tvary

Keď je v samostatnej heslovej stati spracované verbálne substantívum (slovesné podstatné meno) s terminologickým alebo iným významom, resp. významami, na konci tejto heslovej state je odkaz na príslušné slovotvorne súvzťažné sloveso, napr. **drážkovanie** -ia s. tech. ▶ drážky na povrchu al. vnútri nejakej súčiastky, nástroja... ▶ i **drážkovať**; **dospievanie** -ia s. ▶ vývinové štádium organizmov... ▶ i **dospievať**¹. V slovesných heslách sa uvádzajú odkazy na vidové náprotivky, napr. **bandážovať**... nedok. ... ▶ dok. ▶ **zabandážovať**. Podobne v heslovej stati slovesa **zabandážovať** bude odkaz na nedokonavý náprotivok.

Pri viacvýznamových slovesách sa odkazuje na vidovú podobu k jednotlivým významom slovesa, napr. **brúsiť**... nedok. **1.** ... **4.** ... ▶ dok. k 1 – 3 ▶ **vybrúsiť**, k 1 i ▶ **nabrúsiť**.

Vzájomné odkazy sa uvádzajú v súvzťažných heslách slovies, z ktorých jedno je dokonavé sloveso s významom jednorazového deja, napr. **bodať** -dá -dajú -daj! -dal -dajúc -dajúci -daný -danie nedok. **1.** ... ▶ dok. ▶ **bodnúť** a heslo **bodnúť** -dne -dnú -dni! -dol -dla -dnúc -dnutý -dnutie dok. **1.** ...; ▶ nedok. ▶ **bodať**.

Pri obojvidovom slovese cudzieho pôvodu sa uvádza novšie dotvárané predponové sloveso ako alternatívna dokonavá podoba, napr. **adaptovať** -tuje -tujú -tuj! -toval -tujúc -tujúci -tovaný -tovanie nedok. i dok. (lat.) **1.** ... ▶ dok. i ▶ **zadaptovať**.

Okrem slov cudzieho pôvodu údaj o platnosti nedokonavého vidu a alternatívne i dokonavého vidu môže byť uvedený aj pri jednotlivom význame slova domáceho pôvodu, napr. **bodovať** -duje -dujú -duj! -doval -dujúc -dujúci -dovaný -dovanie nedok. **1.** (čo) ▶ hodnotiť nejaký výkon... **2.** i dok. ▶ získať, získať hodnotiace body... **3.** i dok. publ. ▶ dosahovať, dosiahnuť úspech... ▶ dok. k 1 ▶ **obodovať**.

Pri tvare druhého stupňa (komparatívu) viacvýznamovej príslovky sa odkazuje na prvý stupeň (pozitív) tejto príslovky, napr. **bližšie** prisl. **1.** **2.** st. ▶ k **blízko**¹ **2.** ▶ s prihliadnutím na presnosť, so zreteľom na podrobnejšie určenie.

13.4. Odkaz na variant

Samostatné odkazové heslo je tvorené slovom (slovami) spolu s odkazom na jeho (ich) variantnú podobu, napr. **aforický** ▶ **aforistický**; **grenadír**, **grenadírmarš** ▶ **granadír**. V heslovej stati slova, na ktoré sa odkazuje, sú obidve podoby uvedené ako súčasť variantného záhlavia, napr. **aforistický** [-t-], **aforický** -ká -ké príd. **1.** ▶ súvisiaci s aforizmom, s aforistom; **granadír**, zastaráv. **grenadír** [-d-] -ru, **granadírmarš**, **grenadírmarš** [-d-] -šu m. (nem.) hovor. ▶ jedlo z cestoviny a zemiakov, granatiersky pochod.

Odkazové heslo sa vytvára vtedy, ak sú varianty od seba vzdialené viac ako tri heslové state.

Takto sa spracúvajú odkazy aj pri rovnocennom fungovaní zdomácnenej a pôvodnej podoby prevzatého slova, napr. **bytový**² ▶ **bajtový**; **dumping** ▶ **damping**.

Pri pôvodnej grafickej podobe prevzatého slova (v súčasnej slovenčine nefunkčnej alebo používanej len v špecifických kontextoch) sa takto odkazuje na jeho zdomácnenú podobu, napr. **boutique** ▶ **butik**. Pôvodná grafická podoba sa v záhlaví hesla uvádza za poznámkou pôv. pís., napr. **butik** [-t-] -ku pl. N -ky m., pôv. pís. **boutique** (fr. < gr.) ▶ obchod, kde sa predávajú malé kolekcie módnych odevov a doplnkov.

V niektorých prípadoch sa pri výslovnostnej podobe prevzatých slov odkazuje na ich grafickú podobu, napr. [džojstik] ▶ **joystick**; [džekpot] ▶ **jackpot**.

Dvoslovné príslovky typu **do biela**, **na bielo** sú pripojené k heslovej stati príslovky **bielo**, kde sa odkazuje na ich jednoslovnú podobu (variant), napr. **belaso** **2.** st. -sejšie prisl. vo farbe neba, v belasej farbe... ▶ **do belasa** ▶ **dobelasa**; **na belaso** ▶ **nabelaso**.

13.5. Odkaz na správny výraz

Pri nesprávnej podobe slova sa odkazuje na správny výraz, napr. ***antidatovať** ▶ správ. **antedatovať**; ***bedna**, **bedňa** ▶ správ. **debna**; ***celer** ▶ správ. **zeler**.

13.6. Odkaz v rámci jednej heslovej state

V rámci jedného hesla sa odkazuje na iné miesto v heslovej stati vtedy, ak heslové slovo funguje vo voľnom spojení i ako súčasť frazémy, napr. **druhý** -há -hé čísl. radová **1.** ▶ majúci v poradí číslo 2: *d. ročník; hrat' druhé husle* (v orchestri) ↗ i fraz. ... ◻ *hrat' druhé husle* mať druhoradú úlohu; **baraní** L -ňom -nia -nie príd. **1.** ▶ vzťahujúci sa na barana; pochádzajúci z barana: *b. loj; baranie rohy* ↗ i lexikalizované spojenie... ◻ *baranie rohy* dlhé úzke špicaté papriky.

14. Grafické prostriedky

SSSJ na sprehľadnenie jednotlivých informácií v heslových statiach využíva farebnú odlišnosť, grafické značky, rôzne typy a veľkosti písma, členenie na odseky.

14.1. Typy písma a farba

Polotučným typom písma a farebne sa uvádzajú heslové slová spolu s ich rovnocennými variantmi v záhlaví. Takto sa uvádzajú aj tie odvodené slová, ktoré sú pripojené (prihniezdované) k heslovej stati základného slova.

Polotučným typom písma (nefarebne) sa uvádzajú heslové slová, ktoré majú subštandardný a slangový charakter. Takto sa uvádzajú aj pôvodne písané pravopisné podoby prevzatých slov (nerovnocenné varianty), arabské číslice označujúce samostatné významy heslového slova, rímske číslice pri zložitejšej štruktúre hesla a heslové slová, na ktoré sa odkazuje šípkou v odkazovom hesle.

Obyčajným typom písma v heslovej stati sa uvádzajú výklady (opisy významu slova), spresňujúce a vysvetľujúce poznámky v zátvorke a výslovnosť.

Kurzívou sa uvádzajú morfológické tvary ohybných slov a tvary druhého stupňa pri prídavných menách a príslovkách. Týmto typom sa uvádzajú aj dokladové spojenia a vety ilustrujúce význam slova. Ďalej viacсловné lexikálne jednotky, ktorých je dané heslové slovo súčasťou (lexikalizované spojenia, formuly, viacсловné propriá, frazémy a parémie). Frazémy sú navyše odlišné aj farbou. Kurzívou a zmenšeným typom písma sa uvádzajú latinské nomenklatúrne názvy. Nesprávne slová v odkazových heslách sa takisto uvádzajú kurzívou.

Zmenšeným typom písma sa uvádzajú všetky gramatické údaje okrem ohýbacích a stupňovacích prípon, štylistické údaje, väzba, poznámky o spätelnosti heslového slova a údaje o pôvode.

Každé viacvýznamové heslo sa člení na číslované odseky podľa počtu významov a v samostatnom odseku sa uvádzajú odvodené slová združené v heslovej stati základného slova.

14.2. Značky

- ▶ značka, ktorá uvádza výklad
- ▶ značka, ktorá uvádza výklad spojenia obsahujúceho komponent, ktorý má jedinečnú spätelnosť
- ◻ značka, za ktorou sa uvádza ustálené viacсловné pomenovanie
- ◻ značka, ktorá uvádza frazeológiu (vlastné frazeologické jednotky – frazémy) a parémie (príslovia, porekadlá a pranostiky)
- ▣ značka, ktorá uvádza prihniezdované heslá a odkazy
- ↗ šípka odkazuje na miesto, kde je lexikálna jednotka spracovaná
- :
- : dvojbodka uvádza dokladovú (ilustračnú) časť heslovej state
- ^{1,2} číslicový index v hornej časti na konci heslového slova označuje homonymá
- * hviezdička pred heslovým slovom písaným kurzívou označuje nesprávne slovo, za ktorým je poznámka správ. a odporúčaný spisovný náprotivok

-
- / lomka oddeľuje: variantné gramatické tvary; lexikálne varianty k jednému komponentu frazeologickej jednotky; alternatívnu časť dvojitej väzby
 - , čiarka oddeľuje rovnírodé javy
 - ; bodkočiarka oddeľuje: významové odtienky; synonymum a opozitum heslového slova od výkladu; jednotlivé ilustračné doklady
 - ⟨ ⟩ v lomených zátvorkách sa uvádzajú informácie o pôvode slova
 - [] v hranatých zátvorkách sa uvádzajú: výslovnosť; meno autora alebo názvu periodika uvedené citátu; fakultatívny člen frazeologickej jednotky; výslovnostná podoba prevzatého slova v odkazovom hesle
 - () v okrúhlych zátvorkách sa uvádzajú: spresňujúce a vysvetľujúce poznámky v rámci výkladu; údaje o slovesnom doplnení (väzba, adverbálne určenie, neurčitok, vedľajšia veta); v rámci väzobného doplnenia i potenciálna zložka dvojitej väzby

Alexandra Jarošová – Klára Buzássyová – Ján Bosák

Zoznam skratiek a značiek

A	– akuzatív (4. pád)	dom.	– domácka podoba mena
admin.	– termín, výraz z oblasti administratívy	dopr.	– termín, výraz z oblasti dopravy
afr.	– z afrických jazykov	dráv.	– z drávidských jazykov
afrik.	– afrikánskeho pôvodu	drev.	– drevársky termín, výraz
al.	– alebo		
anat.	– termín z anatómie	egypt.	– egyptského pôvodu
angl.	– anglického pôvodu	ekol.	– termín, výraz z ekológie
antrop.	– termín z antropológie	ekon.	– termín, výraz z ekonómie, z ekonomiky
a pod.	– a podobne, a podobný	elkom.	– termín, výraz z elektronickej komunikácie
arab.	– arabského pôvodu	eltech.	– termín, výraz z elektrotechniky
aram.	– aramejského pôvodu	environ.	– termín, výraz z environmentalistiky
arch.	– archaizmus	etnogr.	– termín, výraz z etnografie; etnografizmus
archeol.	– termín, výraz z archeológie	expr.	– expresívny výraz
archit.	– termín, výraz z architektúry		
astron.	– termín, výraz z astronómie		
atď.	– a tak ďalej		
austrál.	– z austrálskych jazykov		
avar.	– avarského pôvodu		
		farm.	– termín z farmakológie
ban.	– banícky termín	filat.	– filatelistický termín, výraz
bibl.	– biblický výraz, biblizmus	film.	– termín, výraz z oblasti filmu
biochem.	– termín z biochémie	filoz.	– filozofický termín, výraz
biol.	– termín, výraz z biológie	fin.	– termín, výraz z oblasti finančníctva, financií, peňažníctva a poisťovníctva
bot.	– termín, výraz z botaniky	fín.	– fínskeho pôvodu
bretón.	– bretónskeho pôvodu	fon.	– fonetický termín
bud.	– budúci čas	fot.	– termín, výraz z oblasti fotografie
bulh.	– bulharského pôvodu	fr.	– francúzskeho pôvodu
		fraz.	– frazeologická jednotka, frazeologizmus; frazeologický
cirk.	– cirkevný termín, výraz	fyz.	– termín z fyziky
cit.	– citoslovce	fyziol.	– termín z fyziológie
csl.	– cirkevno-slovanského pôvodu		
cukrovar.	– termín, výraz z oblasti cukrovarníctva	G	– genitív (2. pád)
		garb.	– termín výraz z oblasti garbiarstva, kožiarstva, kožušníctva
časť.	– časť		
čas.	– českého pôvodu	genet.	– termín z genetiky
čín.	– čínskeho pôvodu	geod.	– termín, výraz z geodézie
čísł.	– číslovka	geogr.	– termín, výraz z geografie
		geol.	– geologický termín
D	– datív (3. pád)	germ.	– z germánskych jazykov
det.	– výraz z detskej reči		
dipl.	– diplomatický termín, výraz		
div.	– divadelný termín, výraz z oblasti divadla		
dok.	– sloveso dokonavého vidu		

gr.	– gréckeho pôvodu	les.	– lesnícky termín, výraz
hebr.	– hebrejského pôvodu	let.	– letecký termín, výraz
hind.	– hindského pôvodu	lingv.	– lingvistický termín, výraz
hist.	– termín, výraz z histórie, z historiografie; historizmus	lit.	– literárnovedný termín, výraz
hol.	– holandského pôvodu	lod.	– termín, výraz z oblasti lodiarstva
hovor.	– hovorový výraz	log.	– termín z logiky
hromad.	– hromadné podstatné meno	m.	– podstatné meno mužského rodu
hrub.	– hrubý výraz	mad'.	– maďarského pôvodu
hud.	– hudobný termín, výraz z oblasti hudby	malaj.	– malajského pôvodu
hut.	– hutnícky termín	marij.	– marijského pôvodu
hypok.	– hypokoristikum (domácky, dôverný výraz)	mat.	– matematický termín
chem.	– termín, výraz z chémie	meteor.	– termín, výraz z meteorológie
chorv.	– chorvátskeho pôvodu	miner.	– termín, výraz z mineralógie
I	– inštrumentál (7. pád)	mládež.	– mládežnícky výraz
ind.	– z indických jazykov	motor.	– termín, výraz z oblasti motorizmu, automobilizmu
indián.	– z indiánskych jazykov	mytol.	– výraz z mytológie
indonéz.	– z indonézskych jazykov	N	– nominatív (1. pád)
inform.	– termín, výraz z informatiky	náb.	– náboženský termín, výraz
iráň.	– z iránskych jazykov	námor.	– námornícky termín, výraz
iron.	– ironické použitie (výrazu)	napr.	– napríklad
isl.	– islandského pôvodu	nedok.	– sloveso nedokonavého vidu
jap.	– japonského pôvodu	nem.	– nemeckého pôvodu
južnoslovan.	– z južnoslovanských jazykov	neodb.	– neodborný výraz
kart.	– kartársky termín, výraz z oblasti kartových hier	neofic.	– neoficiálne označenie
kartogr.	– termín, výraz z oblasti kartografie	neos.	– neosobné sloveso; neosobný tvar
kazaš.	– kazašského pôvodu	neskl.	– nesklonné slovo; nesklonný výraz
kelt.	– z keltských jazykov	neživ.	– neživotné podstatné meno; neživotný tvar
ker.	– termín, výraz z oblasti keramiky	nór.	– nórskeho pôvodu
knih.	– termín, výraz z oblasti knižničnej vedy, knihovníctva	obuv.	– obuvnícky termín, výraz
kniž.	– knižné slovo; výraz vyššieho štýlu	obyč.	– obyčajne
krajč.	– krajčírsky termín, výraz	odb.	– odborný výraz, všeobecnovedný termín
kuch.	– kuchársky termín, výraz	odev.	– odevnícky termín, výraz
L	– lokál (6. pád)	ofic.	– oficiálne označenie
lat.	– latinského pôvodu	op.	– opozitum, antonymum (slovo opačného významu)
lek.	– lekárskeho termín, výraz	opak.	– sloveso s opakovacím spôsobom deja
		opt.	– termín z optiky
		orient.	– z orientálnych jazykov

os.	– osoba	rus.	– ruského pôvodu
ovoc.	– termín, výraz z ovocinárstva	ryb.	– rybársky termín, výraz
papier.	– termín, výraz z oblasti papiernictva	s.	– podstatné meno stredného rodu
parem.	– paremiologická jednotka, parémia	sanskrit.	– sanskritského pôvodu
ped.	– pedagogický termín, výraz	semit.	– zo semitských jazykov
pejor.	– pejoratívny, zhoršujúci výraz	severoslovan.	– zo severoslovanských jazykov
perz.	– perzského pôvodu	sg.	– singulár, jednotné číslo
pl.	– plurál, množné číslo	sklár.	– sklársky termín, výraz
poet.	– poetizmus	skr.	– skratka
poľ.	– poľského pôvodu	slang.	– slangový výraz
polit.	– politologický termín, výraz z oblasti politiky	slovan.	– zo slovanských jazykov
poľnohosp.	– termín, výraz z oblasti poľnohospodárstva	slovin.	– slovinského pôvodu
poľov.	– poľovnícky termín, výraz	sociol.	– termín, výraz zo sociológie
polygr.	– polygrafický, typografický termín, výraz	spodst.	– spodstatnené prídavné meno
pomn.	– pomnožené podstatné meno	spoj.	– spojka
port.	– portugalského pôvodu	správ.	– správne
pošt.	– termín, výraz z oblasti poštovníctva	srb.	– srbského pôvodu
potrav.	– termín, výraz z potravinárstva	st.	– stupeň
pôv. (pís.)	– pôvodne (písané)	star.	– staršie; starší
práv.	– právnický termín, výraz	staroslovién.	– staroslovienskeho pôvodu
predl.	– predložka	stav.	– termín, výraz z oblasti stavebníctva
pred n.	– l. – pred našim letopočtom	stisl.	– staroislandského pôvodu
pren.	– prenesené použitie slova	stor.	– storočie
príd.	– prídavné meno	strlat.	– zo stredovekej latinčiny
príp.	– prípadne	stroj.	– strojnicky termín
prísl.	– príslovka	subšt.	– subštandardný výraz (nepatriaci do spisovného jazyka)
privl.	– privlastňovací	sv.	– svätý
profes.	– profesionálny výraz, profesionalizmus	syn.	– synonymum (slovo blízkeho alebo rovnakého významu)
provens.	– provensalského pôvodu	šach.	– termín, výraz zo šachovej hry
psych.	– termín, výraz z psychológie	škand.	– zo škandinávskych jazykov
publ.	– výraz z oblasti publicistiky; publicizmus	škol.	– termín z oblasti školstva, školský výraz
r.	– rok, roku	špan.	– španielskeho pôvodu
region.	– regionálny výraz, regionalizmus	šport.	– športový termín, výraz z oblasti športu
resp.	– respektíve	štat.	– termín, výraz zo štatistiky
róm.	– rómskeho pôvodu	štud.	– študentský výraz
román.	– z románskych jazykov	švéd.	– švédskeho pôvodu
rozpráv.	– rozprávkový výraz	tal.	– talianskeho pôvodu
rum.	– rumunského pôvodu	tamil.	– tamilského pôvodu
		tech.	– termín, výraz z techniky

tel.	- termín, výraz z telovýchovy	vulg.	- vulgárne slovo, vulgarizmus
telev.	- termín, výraz z oblasti televízie	výtvar.	- výtvarnícky termín, výraz
textil.	- termín, výraz z oblasti textilníctva	význ.	- význam
tib.	- tibetského pôvodu	wales.	- waleského pôvodu
t. j.	- to jest	záhr.	- termín, výraz zo záhradníctva
tur.	- tureckého pôvodu	zám.	- zámeno
turk.	- z turkických jazykov	zastar.	- zastaraný výraz
tzv.	- takzvaný	zastaráv.	- zastarávajúci výraz
U	- umelé slovo	zdrob.	- zdobnené podstatné meno, zdobnenina, deminutívum
ukr.	- ukrajinského pôvodu	zjemn.	- zjemnený výraz, eufemizmus
umen.	- umenovedný termín, výraz z oblasti umenia	zn.	- značka
uzb.	- uzbeckého pôvodu	zool.	- termín, výraz zo zoológie
V	- vokatív (5. pád)	zootech.	- termín, výraz z oblasti zootechniky
včel.	- termín, výraz z oblasti včelárstva	zried.	- zriedkavý výraz
veter.	- veterinársky termín	zvel.	- zveličené slovo, augmentatívum
vietn.	- vietnamského pôvodu	ž.	- podstatné meno ženského rodu
vin.	- termín, výraz z oblasti vinárstva	žart.	- žartovný výraz
vodohosp.	- vodohospodársky termín, výraz	žel.	- železničný termín, výraz
voj.	- termín, výraz z vojenskej oblasti	živ.	- životný tvar; životné podstatné meno
		žurn.	- žurnalistický termín, výraz

Zoznam citovaných autorov

Janko Alexy, Juraj Andričík, Peter Andruška, Vladimír Bakoš, Anton Baláž, Július Balco, Vladimír Balla, Ladislav Ballek, Nora Baráthová, Július Barč-Ivan, Daniel Bartko, Mária Bátorová, Alfonz Bednár, Štefan Bednár, Vlado Bednár, Ján Beňák, Krista Bendová, Milan Beniak, Valentín Beniak, Ján Beňo, Ladislav Beňo, Ľudo Bešeňovský, Jozef Bily, Vincent Blanár, Jaroslava Blažková, Jozef Bob, Božena Bobáková, Ján Bodenek, Jana Bodnárová, Emo Bohúň, Ján Brezina, Vladimír Brožík, Rudo Brtáň, Pavel Bunčák, Martin Bútor, Ján Buzássy, Jozef Bžoch, Fedor Cádra, Jozef Cíger Hronský, Ján Čajak ml., Ladislav Čavojský, Oskár Čepan, Štefan Čepček, Elena Čepčeková, Marína Čeretková-Gálová, Ján Červeň, Rudolf Čižmárik, Peter Darovec, Anna Devečková, Rudolf Dilong, Rudolf Dobiáš, Ján Domasta, Zlata Dôňčová, Eduard Drobný, Štefan Drug, Ján Dubnička, Miroslav Dudok, Mária Ďuríčková, Dušan Dušek, Pavel Dvořák, Helena Dvořáková, Ružena Dvořáková-Ziaranová, Michal (Emil) Dzvonič, Rudolf Fabry, Etela Farkašová, Viera Feglová, Ľubomír Feldek, Oľga Feldeková, Jozef Felix, Andrej Ferko, Milan Ferko, Vladimír Ferko, Margita Figuli, Boris Filan, Eva Fordinálová, Ferdinand Gabaj, Zdeno Gabriel, Michal Gáfrik, Mikuláš Galanda, Igor Gallo, Eleonóra Gašparová, Jana Gavalcová, Jozef Géci, Peter Glocko, Štefan Gráf, Peter Gregor, Ján Gregorec, Ivan Habaj, Anton Habovštiak, Ladislav Hagara, Peter Hajdúk, Milan Hamada, Viera Handzová, Ladislav Hanus, Darina Harmanová, Michal Harpáň, František Hečko, Jozef Heriban, Jozefína Heroldová, Daniel Hevier, Edmund Hlatký, Anton Hlinka, Peter Holka, Zdenka Holotíková, Gejza Horák, Jozef Horák, Karol Horák, Pavol Horov, Ivan Horváth, Pavel Horváth, Emília Horváthová, Štefan Hoza, Ján Hrubovčák, František Hrušovský, Igor Hrušovský, Ján Hrušovský, Pavel Hruz, Ivan Hudec, Milan Húževka, Michal Hvorecký, Anton Hykisch, Rudolf Chmel, Elena Chmelová, Bohuslav Chňoupek, Michal Chorváth, Dobroslav Chrobák, Michal Chuda, Michal Chudík, Andrej Chudoba, Ivan Izakovič, Vilma Jamnická, Mária Jančová, Štefan Janšák, Peter Jaroš, Klára Jarunková, Rudolf Jašík, Peter Jilemnický, Ján Johanides, Ján Jonáš, Jana Juráňová, Ľuboš Jurík, Peter Juščák, Ivan Kadlečík, František Kalesný, Roman Kaliský, Ivan Kamenec, Jana Kantorová-Báliková, Peter Karvaš, Martin Kasarda, Zuzana Kiczková, Milan Kiripolský, Viliam Klimáček, Viktor Kochol, Ivan Kolenič, Katarína Kolníková, Marianna Komorová, Vojtech Kondrot, Emil Kopšo, Andrej Kostolný, Ján Kostra, Jozef Kot, Dušan Kováč, Ladislav Kováč, Soňa Kovačevičová, Peter Kováčik, Pavla Kováčová, Zuzana Kovalická, Fraňo Král, Dušan Kraus, Štefan Krčméry, Miloš Krno, Jozef Kroner, Jaromír Krško, Viktor Krupa, Matúš Kučera, Martin Kulich, Jozef F. Kunik, Ivan Kusý, Dušan Kužel, Ján Labáth, Anna Lacková-Zora, Michal Lackovič, Milan Lajčiak, Milan Lasica, Anton Lauček, Ivan Laučík, Katarína Lazarová, Ján Lenčo, Július Lenko, Milan Leščák, Štefan Letz, Rúth Lichnerová, Ľubomír Lipták, Silvia Lispuchová, Emil Boleslav Lukáč, Kristína Lumiská, Daniel Luther, Peter Macsovszky, Božena Mačingová, Drahoš Machala, Ján Majerník, Ján Malina, Albert Marenčin, Viera Markovičová-Zátarecká, M. E. Matkin, Viktor Matúga, Alexander Matuška, Ada Melicharová, Jozef Melicher, Vojtech Mihálik, Dušan Michalka, Ján Mikleš, Valér Mikula, Vladimír Mináč, Libuša Mináčová, Ivan Minárik, Erich Mistrík, Jozef Mistrík, Miloš Mistrík, Dušan Mitana, Jozef Mlacek, Jela Mlčochová, Ladislav Mňačko, Ľubomír Moncol, Štefan Moravčík, Rudo Moric, Andrej Mráz, Andrej P. Mráz, Gustáv Murín, Ján Navrátil, Alojz Nociar, Július Noge, Ladislav Novomeský, Miloslav Okál, Daniel Okáli, Vladimír Oleríny, Ľudo Ondrejov, Ladislav Ondriš, Igor Otčenáš, Michal Otčenáš, Václav Pankovčín, Ján Papp, Štefánia Pártošová, Daniel Pastirčák, Ján Patarák, Eugen Pauliny, Ľudovít Petraško, Ľudovít Petrovský, Peter Pišťanek, Milan Pišút, Andrej Plávka, Ján Podhradský, Ľudmila Podjavorinská, Dagmar Podmaková, Ján Pohronský, Blanka Poliaková, Hana Ponická, Ján Poničan, Anton Prídavok, Viera Prokešová, Jozef Puškáš, Milan Rajský, Anton Rákay, Stanislav Rakús, Zoltán Rampák, Pavol Rankov, Pavel Rapoš, Naďa Rappensbergerová, Peter Ratkoš, Mária Rázusová-Martáková, Andrej Reiner, Vladimír Reisel, Ľudovít Repán, Alexander Richter, Milan Richter, Karol Rosenbaum, Gabriela Rothmayerová, Ján Rozner, Milan Rúfus, Miloš Ruppeldt, Šte-

fan Rysula, Ján Sabol, Paula Sabolová, Peter Salner, Július Satinský, Ján Sedlák, Peter Sever, Ján Skalka, Jana Skladaná, Ondrej Sliacky, Rudolf Sloboda, Dušan Slobodník, Ľubomír Smrčok, Ján Smrek, Ján Solovič, Ján Spišiak, Ivan Stadtrucker, Ján Stacho, Ján Stanislav, Zuzana Stanislavová, Ivan Stodola, Rastislava Stoličná, Pavol Strauss, Karol Strmeň, Ján Sucháň, Ivan Sulík, Emil Svetoň, Ľuboš Svetoň, Vincent Šabík, Anna Ševčíková, Peter Ševčovič, Viliam F. Šikula, Vincent Šikula, Veronika Šikulová, Milan Šimečka, Ján Šimonovič, Jozef Škultéty, Stanislav Šmatlák, Jozef Špaček, Juraj Špitzer, Emil B. Štefan, Michal Šteinhíbel, Stanislav Štepka, Ján Števček, Pavol Števček, Ján Štiavnický, Ctibor Štítnický, Jozef Štolc, Peter Štrelinger, Ivan Štrpka, Ondrej Šulaj, František Švantner, Marián Švec, Viera Švenková, Jozef Tallo, Nataša Tanská, Dominik Tatarka, Pavel Tausig, Ladislav Ťažký, Ján Tibenský, Benjamín Tinák, Oliver Tomáš, Karol Tomaščík, Miloš Tomčík, Ján Tužinský, Anton Uherík, Ján Uličiansky, Milo Urban, Lýdia Vadkerti-Gavorníková, Juraj Váh, Peter Valček, Margita Valehrachová, Peter Valo, Branislav Varsik, Alta Vášová, Ján Vilikovský, Pavel Vilikovský, Veronika Vrbková, Tomáš Winkler, Karol Wlachovský, Osvald Záhradník, Vojtech Zamarovský, Ján Zambor, Ján Zdražil, Milan Zelinka, Hana Zelinová, Ľudo Zeljenka, Zuzka Zguriška, Milka Zimková, Ľudo Zúbek, Peter Zván, František Zvarík, Július Žársky, Štefan Žáry, Ján G. Žatkuliak, Pavol Žigo, Tibor Žilka

Zoznam skratiek citovaných tlačенých a elektronických médií a knižných publikácií

As	– Aspekt	Pd	– Pravda
AC	– Acta Culturologica	PdN	– Pravda Nediel'ka
BL	– Britské listy	Pl	– Propeler
BN	– Bratislavské noviny	Pm	– Pyramída
Br	– Bratislavsko	PN	– Podtatranské noviny
CL	– Cirkevné listy	Po	– Popular
ČSŠ	– Československý šport	Pr	– Príroda
DF	– Domino fórum	Pt	– Profit
Di	– Dilema	Qu	– Quark
Dk	– Dorka	Rb	– Romboid
El	– Elektrón	RN	– Roľnícke noviny
Elán	– Elán	Rp	– Republika
EIZ	– Elektrón Zenit	RSL	– Revue svetovej literatúry
Fa	– Fakty	RT	– Rádio Twist
FaD	– Film a divadlo	Ska	– Slovenka
Ha	– Harmonia	SL	– Slovenská literatúra
HČ	– Historický časopis	Slo	– Slovo
HR	– Historická revue	Slovensko I	– Slovensko 1. Dejiny
HS	– Historica Slovaca	Slovensko II	– Slovensko 2. Príroda
Inet	– Internet	Sme	– Sme
InZ	– Inzine	Smena	– Smena
KN	– Katolícke noviny	SNN	– Slovenské národné noviny
KR	– Knižná revue	SNNI'	– Smena na nedeľu
KS	– Kultúra slova	SP	– Slovenské pohľady
Kz	– Kozmos	SRO	– Slovenský rozhlas
KŽ	– Kultúrny život	St	– Stop
LT	– Literárny týždenník	STV	– Slovenská televízia
Ma	– Markíza	Šp	– Šport
Mo	– Moment	Št	– Štart
Mt	– Mosty	Tatry	– Tatry
MVT	– Magazín pre vedu a techniku	TN	– Technické noviny
NB	– Nota Bene	Tr	– Trend
NČ	– Nový čas	TVM	– Televízia Markíza
NO	– Národná obroda	Vč	– Večerník
NonProfit	– NonProfit	VFF	– Výtvarníctvo, fotografia, film
NP	– Nedeľná Pravda	VNK	– Východoslovenské noviny – Korzár
NS	– Nové slovo, Nové slovo bez rešpektu	Zd	– Zdravie
Ob	– Obrana	ŽM	– Ženský magazín
Os	– Os	ŽP	– Životné prostredie
P7	– Plus 7 dní	Žv	– Život
Pc	– Práca		

Slovníková část

